

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN MAL VARLIĞI

GÜLTEKİN KAMİL BİRLİK*

Giriş

Atatürk'ün, sahip olduğu menkul ve gayrimenkulleri bağış ve vasiyet yoluyla verdiği bilinmektedir. Atatürk, çiftliklerini Hazineye, diğer menkul ve gayrimenkullerini de Cumhuriyet Halk Partisine bağışlamıştır. Bu çalışmanın amaçlarından bir tanesi, Hazineye ve Cumhuriyet Halk Partisine yapılan bağışların nasıl gerçekleştiğini ve ne gibi sonuçlara neden olduğunu tespit etmektir.

Çalışmanın diğer bir amacı ise, bağış ve vasiyetten sonra Atatürk'ün üzerinde başka gayrimenkul kalıp kalmadığını, kaldıysa vefatından sonra bu gayrimenkullerin ne olduğunu ortaya çıkarmaktır.

Çalışmanın kapsamı, Atatürk'ün sahip olduğu menkul ve gayrimenkulleri ne amaçla ve nasıl oluşturduğu, bunların bağışlanma süreci, ayrıca eğer mirasçılara intikal etmiş gayrimenkulleri varsa, bunların incelenmesi ile sınırlandırılmıştır.

Tarihsel gelişim takip edilerek, önce Türkiye İş Bankasının ve çiftliklerin kurulması, Atatürk'ün çiftliklerini bağışlaması, bunun yansıma ve sonuçları, daha sonra Atatürk'ün vasiyeti incelenmiştir. Son olarak da, Atatürk'ün vefatı sonrasında geride kalan gayrimenkulleri konusu araştırılmıştır.

Bu süreç incelenirken öncelikle resmi kaynak olan arşiv, tapu kayıtları ve TBMM zabıt cerideleri esas alınmıştır. Daha sonra dönem içindeki dergi ve gazeteler incelenmiştir. Nihayet, dönemi yaşayan kişilerin eserlerine başvurularak, kişisel olarak olayları nasıl gördükleri belirlenmiştir.

* Dr., Ankara/TÜRKİYE, gkbirlik@gmail.com

1. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GİRİŞİMİ İLE TÜRKİYE İŞ BANKASININ VE ÇİFTLİKLERİN KURULMASI

Uzun yıllar Mustafa Kemal Paşa'nın yanında görev yapan ve son olarak Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği görevini yürüten Hasan Rıza Bey (Soyak), açtığı çetin mücadeleye yardım maksadıyla Hindistan'dan Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına gönderilen ve daha sonra Türkiye İş Bankasının ve çiftliklerin kurulmasında kullanılan para yardımı hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre, 500.000-600.000 lira civarındaki paranın 500.000 lirası Büyük Taarruz öncesinde, Maliyenin karşılayamadığı bazı hususi masraflar için Batı Cephesi Komutanlığı emrine verilmişti. Zaferden sonra bu paranın 380.000 lira civarındaki miktarı, İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla Mustafa Kemal Paşa'ya iade edilmiştir.¹

Hasan Rıza Bey, Hindistan'dan paranın tamamının Mustafa Kemal Paşa'ya gönderildiğini söylemektedir. Cumhurbaşkanlığı Arşivine dayanılarak yapılan ve aşağıda ele alınan çalışmada ise, paranın bir kısmının Mustafa Kemal Paşa'ya gönderildiği bilgisi verilmektedir.

30 Ocak 1920 tarihli bilgiye göre, Hindistan Hilafet Komitesi Mustafa Kemal Paşa adına 6.000 İngiliz lirası (36.300 Türk lirası) göndermiş, bu para Ankara'ya iletilmişti. 16 Kasım 1921 tarihli bilgiye göre de, Londra aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa adına 20.000 İngiliz lirası (131.500 Türk lirası) gönderilmiş, gönderimlerin devam edeceği bildirilmişti. Osmanlı Bankası bu parayı da Ankara'ya iletmış, diğer gönderilecek paraların İstanbul'da mı saklanması, yoksa Ankara'ya mı gönderilmesi konusunda açıklama istemiştir.

Bu çalışmada, Hindistan Hilafet Komitesinin para yardımının sürdüğü, 26 Aralık 1921 ile 12 Ağustos 1922 tarihleri arasında toplam 106.400 İngiliz lirası (675.494 Türk lirası) yardım yapıldığı belirtilmiş, ancak bu paraların kime gönderildiğine ilişkin bir bilgi verilmemiştir.² Çalışmadaki verilere göre, Hindistan Hilafet Komitesinin gönderdiği para yardımının

¹ "Hasan Rıza Bey, hesaplar elinde olmadığı için rakamları takribi olarak verdiğini belirtmiştir." Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2006, s. 648, 649.

² *Türk İstiklal Harbi VII'nci Cilt*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara 1975, s. 175, 176.

toplamı 843.294 Türk lirasıdır. Bu bilgi, Hasan Rıza Bey'in takribi olarak açıkladığını söylediği miktara netlik getirmektedir.

a. Türkiye İş Bankasının Kurulması³

Mustafa Kemal Paşa kendisine iade edilen parayı memleket adına en uygun şekilde nasıl kullanabileceğini araştırırken, milli bir banka kurmak fikri kendisine iletilmişti. Mustafa Kemal Paşa yabancı mali kuruluşlarının, özellikle Osmanlı Bankasının, cumhuriyet hükümetine karşı takındığı olumsuz tavır nedeniyle, milli bir müesseseye ihtiyaç olduğuna inandığından⁴, bu paranın 250.000 lirasını kurulması kararlaştırılan Türkiye İş Bankasına sermaye olarak koymuştur.⁵

Türkiye İş Bankasının kurucu genel müdürü Mahmut Celal Bey (Bayar), Hasan Rıza Bey'in yukarıdaki açıklamasını detaylandırarak bilgiler vermiştir. Mahmut Celal Bey Mübadele, İmar ve İskân Vekili olarak görev yaptığı dönemde, Mustafa Kemal Paşa'nın kayınpederi Muammer Bey'in kendisine gelerek, ithalat ve ihracat işlerinin Rum, Ermeni ve Yahudilerin elinde olduğunu ve zaferden sonra zorlukların yaşandığını anlattığını ifade etmiştir. Muammer Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın 250.000 lira ile ihracat şirketi kurmayı düşündüğünü, ancak Mahmut Celal Bey'in de fikrini almak istediğini anlatmıştır. Mahmut Celal Bey, ihracat şirketinin de memleket için yararlı olacağını, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın isminin doğrudan doğruya ticari işlerde geçmemesi gerektiğini, kamu işine yarayacak bir şekilde girişimde bulunulmasının uygun olacağını söylemiştir. Muammer Bey'in, nasıl bir girişimi tavsiye ettiğini sorması üzerine, bir banka kurulması önerisinde bulunmuştur.⁶

³ Hazırlanmasında yararlanılan Kaynak: Gültekin Kamil Birlik, *Milli Mücadeleden Cumhuriyetin Başlangıcına Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011, s. 105-118.

⁴ "Kazım Paşa (Özalp) da benzer bir açıklamada bulunarak, Osmanlı Bankasının Milli Mücadele süresince çok yardım yapmakla birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın onu tam bir milli banka olarak kabul etmediğini ve yeni bir milli bankanın kurulmasını yararlı gördüğünü söylemiştir." Kazım Özalp, Teoman Özalp, *Atatürk'ten Amlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Künyesiz 1998, s. 30.

⁵ Soyak, *a.g.e.*, s. 648, 649.

⁶ Mustafa Aysan, *Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı, Manisa 1997, s. 4, 5; Kemal Keyder, *75 Yılda Paramın Serüveni "İş Bankası Nasıl Kuruldu"*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 118-

Mustafa Kemal Paşa da banka kurma fikrinin Mahmut Celal Bey'den geldiğini söylemiştir. Bankanın kurulma amacını; halkın tasarruf bilincini geliştirmek ve halk için çalışarak devletin gerçekleştiremediği sanayileşme örneklerini vermek olarak açıklayan Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri şu şekildedir:

“Halkımızın bugünkü mütevazı imkânlarına tasarruf mefhumunu getirecek ve faaliyetlerini muayyen kişiler için değil, halk için genişletecek bu milli banka yapısı içinde inkişaf ettirecek, devletin de bütçesiyle bu günlerde düşünemediği sanayileşmenin örneklerini verecek müesseseye Cumhuriyet'le beraber ihtiyacımız vardı. Celal Bey, Muammer Bey'in arzusunu vesile yapılarak bu vazifeyi hatırlatmış oldu.”⁷

Mahmut Celal Bey, çok önemli olarak gördüğü bankacılığı, Mustafa Kemal Paşa'nın himaye etmemesi durumunda başarılı olunamayacağına inandığını söylemiştir.⁸ Mahmut Celal Bey, “*Türklerden bankacı olmaz.*” kompleksinin yerleştiği bir dönemde⁹, kendilerinin bankacı olduğunu ve banka kuracaklarını söylediklerinde, gerek yabancıların, gerekse Türklerin arasında, bu işin yürümeyeceği inancının yerleştiğini ve altı ay ömür biçildiğini anlatmıştır.¹⁰

Kazım Paşa (Özalp), Mustafa Kemal Paşa'nın Mahmut Celal Bey ile bankaya sermayenin nasıl sağlanacağı konusunu görüştüğü, Mustafa Kemal Paşa'nın elindeki parayı ortaya koyacağını söylediği bilgisini ver-

120; Cemal Kutay, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 1982, s. 93-97.

⁷ Keyder, *a.g.e.*, s. 121.

⁸ Aysan, *a.g.e.*, s. 6; “Mahmut Celal Bey ayrıca, önemli kimselerin girişimin karşısında yer aldığı, Mustafa Kemal Paşa'nın kudreti ve himayesi olmadan değil engelleri aşmanın, yaklaşmanın bile mümkün olamayacağını anlatmıştır. Mahmut Celal Bey'e göre o dönemde, Türklerin bankacı olamayacağı anlayışı, Avrupa'nın gözünün Türkiye'de olması, Lozan'da er geç kendilerine muhtaç olunacağını söylenmesi, girişimde Mustafa Kemal Paşa'nın isminin olması gibi konuların başarı ihtimalini azalttığı düşünüyordu.” Kutay, *a.g.e.*, s. 97.

⁹ “Falih Rıfki Bey (Atay) de benzer bir şekilde, Cumhuriyet Halk Fırkasının, 200.000 lirasını bir yabancı bankaya yatırarak hissedar olmayı teklif ettiğinde, Türklerin bankacılık yapamayacağı, paralarını bırakmaları ve faiz almalarının söylendiğini anlatmıştır.” Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2004, s. 491.

¹⁰ Aysan, *a.g.e.*, s. 6. “Kazım Paşa da o dönemde, yeni bir milli banka görüşüne karşı ileri sürülen çekincelerin, bir bankayı idare edecek kadar yetişmiş kadroya sahip olunmaması, tecrübe azlığı ve kurulacak bankaya yatırılacak paraların batabileceği endişesinin olduğunu açıklamıştır.” Kazım Özalp, Teoman Özalp, *a.g.e.*, s. 30.

miştir. Bu görüşmede mebuslara, tüccarlara ve bazı zenginlere duyuru yapılarak sermayeye katılmalarının istenmesi, hatta bazı zorlamaların da yapılabileceği kabul edilmişti.¹¹ Mahmut Celal Bey de konu ile ilgili olarak, sözünün geçeceği kimselere gittiğini, 1000 lira karşılığında bir hisse verdiklerini, alan kişilerin, işin arkasında Mustafa Kemal Paşa'nın olduğunu bildiklerinden, Kızılay'a hediye eder gibi hisse senedi satın aldıklarını anlatmıştır.¹²

Osmanlı Bankasının genel müdürlüğünü yürüten Hanri Stegg, Türkiye İş Bankasının kurulacağını Paris'te duyunca, Büyükelçi Ali Fethi Bey'e (Okyar) giderek, milli bir banka kurmanın hata olduğunu söylemiş, karşılarna Osmanlı Bankası gibi dünya finans kuruluşlarını alacaklarını, yetmiş kadrosu ve mali kaynakları olmadığı için başarısız olacağı anlaşılan bu kuruluşun vazgeçilmesini bir dost olarak tavsiye etmişti. Ali Fethi Bey'in bu endişeyi iletmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa yazdığı cevapta, hem bankaya duyulan ihtiyacı ve beklentileri anlatmış, hem de başarıya olan inancını şu şekilde vurgulamıştır:

“Mr. Stegg'in ikazının doğruluğunu biliyorum... Osmanlı Bankası müdürü gibi düşünenler burada, Millet Meclisi'nde, hatta hükümet azası içinde olanlar var. Fırka grubunda da mevzu, ruznamede (gündemde) yer alacak kadar mühim sayıldı. Celal Bey'in izahatı ve şu kısa zaman içinde alınan ümidi neticeler tereddütlerimizi izale etti. Öyle olmasaydı da devam edecekti. Hatta diyebilirim ki, bu menfi tavırlar, muvaffakiyete mesnet oluyor. Çok şeyde olduğu gibi...”¹³

Türkiye İş Bankası 26 Ağustos 1924 tarihinde, Ankara'daki vakıflar idaresinin beş odalı küçük bir binasında, bir genel müdür, beş memur ve bir odacı ile kurulmuştur.¹⁴

Mahmut Celal Bey Bankanın adı ile ilgili yaptığı açıklamada, Mustafa Kemal Paşa'nın, banka ile bakir sahalarda iş yapılacağından ve her şeyi

¹¹ Kazım Özalp, Teoman Özalp, *a.g.e.*, s. 31.

¹² Aysan, *a.g.e.*, s. 8.

¹³ Keyder, *a.g.e.*, s. 121. “Osmanlı Bankasının genel müdürü Hanri Stegg, Ali Fethi Bey'i 1930'da tekrar ziyaret ederek, tavsiyelerinde yanıldığını, işin başında olanları ve liderleri tebrik ettiğini söylemiştir.” Keyder, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁴ Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden Makaleler, Anılar, İncelemeler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 126.

ile Türk olacağından, adının “Türkiye İş Bankası” olması gerektiğini söylediğini belirtmiştir.¹⁵ Mahmut Celal Bey Mustafa Kemal Paşa’nın, Türkiye İş Bankası kurulduktan sonra idaresine karışmadığını, ancak devamlı olarak bilgi aldığını da ilave etmiştir.¹⁶

İsmet Paşa (İnönü), Türkiye İş Bankasının gelişimi için ilk zamanlarda maliye vekillerinin çok yardımcı olduğunu ve dikkatli davrandıklarını anlatmıştır. Bütün iş âlemi için çalışacak bir bankanın her açıdan itibarlı olarak kurulmasını, ilk kuruluş yıllarının güçlüklerini başarı ile atatabilmesini hükümet ve devlet için önemli bir mesele olarak gördüklerini söyleyen İsmet Paşa, daima dikkatli davrandıklarını, Türkiye İş Bankasının bu şekilde kurulup başarılı olduğunu vurgulamıştır.¹⁷

Türkiye İş Bankası, devletin geniş desteğini sağlayarak, ülkede milli bankacılığı yaratmak ve geliştirmek, milli kuruluşların ihtiyacını karşılamak, tasarruf ve mevduatın gelişmesine yardımcı olmak görevlerini üstlenmiştir. Bankanın kurulmasıyla, İzmir İktisat Kongresince önerilen ana kredi kurumunun oluşturulması da gerçekleştirilmiştir.¹⁸

b. Çiftliklerin Kurulması

Mustafa Kemal Paşa Hindistan’dan gönderilen yardım parasının geri kalan kısmını ziraat alanında kullanmayı uygun görmüş, bu amaçla Ankara’da Orman Çiftliği, Silifke yakınlarında Tekir ve Şövalye Çiftlikleri, Tarsus’ta Piloğlu Çiftliği, Dört Yol’da Karabasamak Çiftliği ile portakal bahçesi, Yalova’da Baltacı ve Millet Çiftlikleri, parça parça olarak sahiplerinden ve metruk (terk edilmiş) mallar idaresinden satın alınmıştır. Hasan Rıza Bey, arazinin çok ucuz, paranın ise çok kıymetli olduğu kuruluş döneminde, bütün arazinin satın alınması için ödenen paranın 100.000-120.000 lirayı geçmediği bilgisini vermiştir.¹⁹

Atatürk Orman Çiftliği üzerine yapılan bir çalışmada, Hasan Rıza Bey’in ifade ettiği gibi, arazinin 1925 yılından başlayarak 1930’lu yıllara

¹⁵ Keyder, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁶ Aysan, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 538.

¹⁸ Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 88.

¹⁹ Soyak, *a.g.e.*, s. 649, 650.

kadar devam eden süreç içerisinde, sahiplerinden satın alındığı, tapu kayıtlarından yola çıkılarak ortaya konulmuştur.²⁰

Çiftliklerin kuruluş amacı araştırıldığında, Mustafa Kemal Paşa'nın amacını, ziraat ve zirai iktisat alanında ilimsel ve uygulamalı tecrübeler yapmak olarak açıkladığı, bu amaçla çeşitli zamanlarda ülkenin değişik yerlerinde çiftlikler tesis ettiğini söylediği görülmektedir.²¹

Hasan Rıza Bey de, iklim ve mahsul bakımından birbirinden farklı bölgelerde serbest çalışan örnek çiftlikler oluşturularak, bir taraftan çeşitli tecrübeler yapılmasının, diğer taraftan da civar köylere örnek ve rehber olunmasının amaçlandığını anlatmıştır.²²

İsmet Paşa konu ile ilgili olarak, memleketin çeşitli iklimlerinde, çetin ve verimsiz şartlar altında iyi mahsuller alınamayacağı fikrine karşı, Mustafa Kemal Paşa'nın bu çiftlikleri kurduğunu söylemiştir.²³

Dönemi yaşayan yazarlar da, Orman Çiftliğinin kurulması ile neyin amaçlandığını dile getirmişlerdi. Falih Rıfkı Bey (Atay), herkesin, çöl gibi olan toprak karşısında yarı ümitsiz olarak düşünürken, Mustafa Kemal Paşa'nın, şehrin yanı başında sulak, ağaçlıklı bayındır bir yer yapmaya karar verdiğini anlatmıştır.²⁴ Yunus Bey (Nadi) de Orman Çiftliğinin kuruluş maksadının, en olmayacak sanılan yerlerde insan azminin ve çabasının neler yapabileceğini göstermek olduğunu belirtmiştir.²⁵

Mustafa Kemal Paşa 1925 yılı baharında ziraat uzmanlarını çağırarak, ağaçsız ve çorak olan Ankara'nın yanında bir çiftlik kurma isteğini iletti. Uzmanlar, harap bir bozkırın ortasında, ağacın ve suyun olmadığı bir yerde çiftlik kurulamayacağı yönündeki düşüncelerine rağmen, incelemelerini bitirip sonucu bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, bugün Orman Çiftliğinin kurulu olduğu yeri inceleyip incelemediklerini sormuş,

²⁰ İzzet Öztoprak, *Atatürk Orman Çiftliği Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 11.

²¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu:30.10, Kutu No:2, Dosya No:12, Sıra No:5.

²² Soyak, *a.g.e.*, s. 650.

²³ TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre:5, Cilt:19, İçtima:2, 12 Haziran 1937, 75'inci İnikat (Toplantı), 1'inci Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1937, s. 268.

²⁴ Ulus, 13 Haziran 1937, s. 1.

²⁵ Cumhuriyet, 13 Haziran 1937, s. 1, 7.

uzmanlar da, oranın bataklık ve çorak olduğunu ve çiftlik için hiç de uygun bir yer olmadığını söylemişlerdi. Mustafa Kemal Paşa ise bu değerlendirmeye katılmayarak, düşüncesini şu şekilde açıklamıştı; “*İşte istediğim yer böyle olmalıdır. Ankara’nın kenarında hem bataklık, hem çorak, hem de en fena yer... Bunu biz gelip ıslah etmezsek kim gelip ıslah edecektir.*”²⁶

Rasih Bey (Kaplan), daha sonraki dönemde Mecliste yaptığı konuşmasında bu konuya değinerek, Ankara’da su yoktur, iklimi uygun değildir, ağaç yetiştirmek imkânı yoktur yönündeki itirazlara rağmen, karar vermiş olan Mustafa Kemal Paşa’nın uygulamaya geçmek için bu sözleri doğru bulmadığını, insanın emeğinden imkânlar dâhilinde hiçbir şeyin kurtulamayacağını söylediğini aktarmıştır.²⁷

Bütün bu anlatımlardan görülmektedir ki, çiftlikler, değişik iklim bölgelerinde ve olumsuz koşullarda, iyi sonuç alınmayacağı yönündeki kanağa karşı, örnek çalışmalar yapmak ve köylülerle ortak çalışmak amacıyla kurulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, çiftliklerin on üç sene süren çalışmaları boyunca, ilk senelerden başlayarak bütün kazançlarını gelişmeye yönelttiğini vurgulamıştır.²⁸ Hasan Rıza Bey de, çiftliklerin elde ettiği kazançların kendi gelişimleri için harcadığını, ayrıca zaman içinde yeni sermaye ve toprakların da ilave edildiğini belirtmiştir. Bu kapsamda, eski Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa’nın Türk vatandaşlığına geçişi dolayısıyla Cumhuriyet Halk Fırkasına bağışladığı 900.000 lira civarındaki para ile Türkiye İş Bankasındaki hisse senetlerinden alınan temettü ve mevduat faizleri de çiftliklerin geliştirilmesi için harcanmıştır.²⁹

2. ATATÜRK’ÜN ÇİFTLİKLERİNİ BAĞIŞLAMASI VE SONUÇLARI

a. Çiftliklerin Bağışlanması ve Yansımaları

Atatürk Hasan Rıza Soyak’a Mayıs 1937 tarihinde, “*Çiftliklerin hazineye devri işini*” halletmek istediğini söylemiştir. Atatürk, Hasan Rıza

²⁶ Ulus, 17 Haziran 1937, s. 6.

²⁷ TBMM ZC, D:5, C:19, İ:2, s. 271.

²⁸ BCA, FK:30.10, K:2, D:12, S:5.

²⁹ Soyak, *a.g.e.*, s. 650, 651.

Soyak'ın görevli olarak Fransa ve Almanya'ya gideceği seyahat öncesinde de, çiftliklerin devri konusunu halletmek için çabuk gidip gelmesi isteğinde bulunmuştur.³⁰

Hasan Rıza Soyak Atatürk'ün çağrısı üzerine, Fransa'dan Almanya'ya geçmek üzere iken, seyahatini yarıda keserek Türkiye'ye dönmüştür. İstanbul'a gelen ve Karadeniz yolu ile Doğu seyahatine çıkacak olan Atatürk, seyahatini yarım bırakan Hasan Rıza Soyak ile çiftliklerin devir konusunu görüşmüştür. Atatürk, İsmet İnönü ile görüşükten sonra çiftlikleri, bütün tesis ve varlıklarıyla birlikte, Hazineye hibe etmeye karar verdiğini söylemiş, bunun için Hasan Rıza Soyak'tan Ankara'ya giderek, mevcudu tespit edip bir liste hazırlamasını istemiştir. Atatürk bu görüşmede, kendi adına İsmet İnönü'ye bir mektubun esaslarını da dikte ettirerek, mektubun İsmet İnönü'ye gösterilip onayı alındıktan sonra, telgrafla kendisine gönderilmesini söylemiştir. Bütün bunların Meclis kapanmadan yapılmasını,³¹ çünkü keyfiyeti Meclise bildirmek istediğini de vurgulamıştır.³²

Atatürk, Hasan Rıza Soyak ile görüşmesinden sonra, 8 Haziran 1937 tarihinde İstanbul'dan, beraberinde Dâhiliye Vekili ve Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay, Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis Grup Reisi Hasan Saka ve bazı milletvekilleri ile birlikte Trabzon'a hareket etmiştir.³³

10 Haziran 1937 tarihinde Trabzon'a varan Atatürk'ün³⁴, karşılaşma sırasındaki halkın coşkun gösterileri sonrasında, Soğuksu'da bulunan köşküne³⁵ gittiği bilgisi basında yer almıştır.³⁶

Atatürk Trabzon'daki köşkünden İsmet İnönü'ye gönderdiği telgrafta, karşılaşması ve konaklaması hakkında bilgi vermiştir. Telgrafında, Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in daveti üzerine, 8 Haziran günü Doğu Vilayetlerini görmek üzere İstanbul'dan Trabzon'a yola çıktığını

³⁰ Soyak, *a.g.e.*, s. 651.

³¹ "Meclis 14 Haziran 1937 tarihinde tatile girmiştir." Ulus, 15 Haziran 1937, s. 1.

³² Soyak, *a.g.e.*, s. 652.

³³ Ulus, 8 Haziran 1937, s. 1.

³⁴ Cumhuriyet, 11 Haziran 1937, s. 1.

³⁵ "Üzerinde detaylı olarak durulacak olan bu köşk ile ilgili bilgi aşağıda verilmiştir."

³⁶ Ulus, 11 Haziran 1937, s. 1.

yazan Atatürk, çok iyi karşılandığını özellikle belirttikten sonra, Trabzon Hususi İdaresinin kendisine kıymetli bir hediyesi olduğunu söylediği köşküne gittiğini yazmıştır.³⁷ Atatürk Trabzon seyahati süresince bu köşkün de kalmıştır.

Hasan Rıza Soyak, İstanbul'da kendisine verilen direktif doğrultusunda hazırladığı mektubu İsmet İnönü'ye gösterip onayını almış, daha sonra Trabzon'da bulunan Atatürk'e göndermiştir.³⁸

Atatürk, 11 Haziran 1937 tarihinde, Trabzon'daki köşküden Hasan Rıza Soyak'a gönderdiği yazıda, çiftliklerin devri hakkında Başvekâlete yazılan mektup ile ilişkiindeki listenin uygun olduğunu, kendi imzası altında Başvekile vermesini, kendisinin aslını imzaladığını bildirmiştir. Atatürk bu yazıda Hasan Rıza Soyak'a ayrıca, belediye ve idare-i hususiyelere (özel idarelere) devredilecek emlak³⁹ için yazdıklarının da uygun olduğunu belirtmiştir.⁴⁰

Hasan Rıza Soyak Atatürk'ün isteğine uygun olarak, İsmet İnönü'ye mektubu, listeyi ve telgrafi teslim etmiş, çiftliklerin Hazineye bağışlanması konusunun 12 Haziran 1937 tarihinde Meclise sunulmasına karar verilmiştir.⁴¹

Atatürk 11 Haziran 1937 tarihinde Trabzon'dan Başvekâlete gönderdiği yazıda, çiftliklerini bağışlamaya karar verdiğini belirtmiş ve bunu ne amaçla yaptığını da açıklamıştır.

Bu yazısında, çiftliklerin on üç sene süren çetin çalışmaları sırasında, ilk senelerden başlayarak bütün kazançlarını geliştirmeye yönelterek, büyük- lü küçük- lü fabrikalar ve atölyeler meydana getirdiklerini, yerli ve yabancı hayvan ırkından çevreye uygun olanlarını tespit ettiklerini, kooperatif veya benzeri kuruluşlar aracılığıyla civar köylülerle verimli şekilde çalıştıklarını vurgulamıştır.

Bünyelerinin sağlamlığının ve başarılarının temelini, geniş şekilde çalışmalarından kaynaklandığını belirttiği çiftliklerini, Hazineye bağışla-

³⁷ TBMM ZC, D:5, C:19, İ:2, s. 275, 276.

³⁸ Soyak, *a.g.e.*, s. 652.

³⁹ "Söz konusu emlak konusuna aşağıda değinilecektir."

⁴⁰ BCA, FK:30.10, K:2, D:12, S:5.

⁴¹ Soyak, *a.g.e.*, s. 654.

ma gerekçesinin, devlet tarafından uygulanacak olan zirai tedbirlere yardımcı olmak olduğunu şu ifadelerle açıklamıştır: “*Bu müesseselerin; ziraat usullerini düzeltme, istihsalı artırma ve köyleri kalkındırma yolunda devletçe alınan ve alınacak tedbirlerin hüsnü intihap ve inkişafına çok müsait birer âmil ve mesnet bulunacaklarına kani bulunuyorum ve bu kanaatle tasarrufum altındaki bu çiftlikleri, bütün tesisat, hayvanat ve demirbaşlar ile beraber hazineye hediye ediyorum.*”

Çiftliklerin arazisi ile tesisat ve demirbaşlarını özet olarak gösteren listeyi yazısına ilişik olarak koyan Atatürk, gerekli kanuni işlemin yapılmasını istemiştir. İlişik listede, Ankara’da Orman Çiftliği, Yalova’da Millet ve Baltacı Çiftlikleri, Silifke’de Tekir ve Şövalye Çiftlikleri, Dörtöyol’da Karabasamak Çiftliği ve portakal bahçesi, Tarsus’ta Piloğlu Çiftliğine ait bilgiler yer almaktadır.⁴²

Atatürk’ün çiftliklerini Hazineye hediye etmesi nedeniyle gerek Mecliste yapılan görüşmeler, gerekse basında yer alan yazılar incelendiğinde, övgü dolu anlatımların bulunduğu görülmektedir. Meclis görüşmeleri ve basındaki haberler aşağıda geniş olarak ele alınmıştır. Bu şekilde detaylı olarak ele alınmasının nedeni, çiftliklerin devri konusunda daha sonra değinilecek olan, kişisel anlatımların ve değerlendirmelerin daha iyi anlaşılabilmesini sağlamaktır.

12 Haziran 1937’de İsmet İnönü Meclise gönderdiği teskereyle, Atatürk’ün, tasarrufunda bulunan çiftliklerini Hazineye hediye ettiğini bildirmiştir. Mecliste yapılan görüşmede, Atatürk’ün İsmet İnönü’ye gönderdiği, yukarıda açıklanmış olan yazısı okunmuştur. Bu yazının okunması sonrasında İsmet İnönü söz alarak, Atatürk’ün çiftliklerini şahsi tasarrufu ve şahsi emeği ile oluşturduğunu anlatmıştır. İsmet İnönü konuşmasında, Atatürk’ün, Milli Mücadelenin ilk gününden itibaren, memleketin kudretini ve servetini köylülerin kalkınmasında, zengin ve müreffeh olmasında gördüğünü ve bu istikamette yürümekte olduğunu belirtmiş, bu mücadelenin başında olan Atatürk’ü dikkatle takip etmekte olduklarını vurgulamıştır.

İsmet İnönü konuşmasında, Atatürk’ün geçmişte, çiftçilerin refahına ve ziraatın gelişimine gösterdiği ilgiyi, daha sonra da göstereceğinden emin olduklarını, bunun, başarı için kendilerine güven verdiğini söylemiş-

⁴² BCA, FK:30.10, K:2, D:12, S:5.

tir. Ziraat Vekâletinin bu alanda alacağı tedbirleri geniş bir program halinde Atatürk'ün onayına sunacağını ve onayı sonrasında uygulamaya çalışacağını da ilave etmiştir.⁴³

İsmet İnönü'den sonra söz alan 14 mebus, Atatürk'ün maddiyata önem vermediği, çiftliklerini bağışlayarak yaptığı örnek davranışla kendilerine ders verdiği yönünde konuşmalar yapmıştır. Bunlardan örnekler verilecek olursa, Kütahya Mebusu Memed Somer, uzun yıllardır tanıdığını söylediği Atatürk'ün yegâne vasfının maddiyata önem vermemek olduğunu, çiftliklerini bağışlayarak, servetinin de üstünde bir insan olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Memed Somer konuşmasında ayrıca, Atatürk'ün her zaman İsmet İnönü'nün başarısını istediğine, çiftliklerini bağışlayarak, onun başarısı için çalıştığına da vurgu yapmıştır. Manisa Mebusu Refik İnce de, Atatürk'ün sahip olduğu malları, kendilerinin yaptığı gibi bir mülk olarak görmediğini, milletine gerektiğinde fayda sağlamak için oluşturduğunu anlatmıştır.⁴⁴

Bu konuşmalardan sonra, Antalya Mebusu Cemal Tunca ve arkadaşları tarafından, Atatürk'ün çiftliklerini devlete bağışlaması nedeniyle, Meclisin samimi duygularını ve teşekkürlerini Atatürk'e sunması için bir takrir verilmiştir. Takrirden, büyük kurtarıcı Atatürk'ün, memleketin zirai kalkınmasına yardımcı olmak üzere, yıllardan beri bizzat uğraşarak yetiştirdiği çiftliklerini, her şeyi ile beraber devlete hediye ettiğinin öğrenildiği, Atatürk'ün çok büyük anlam ifade eden bu iyiliğinin Mecliste heyecan yarattığı belirtilmiş, Meclisin minnet dolu samimi hislerinin ve teşekkürlerinin Atatürk'e sunulması istenmiştir. Yapılan oylama sonucunda teklif edilen takrir kabul edilmiştir.⁴⁵

Kabul edilen takrir doğrultusunda, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda tarafından 12 Haziran 1937'de Trabzon'da bulunan Atatürk'e gönderilen telgrafta, memleketin zirai kalkınmasına yardımcı olmak üzere yıllardan beri bizzat uğraşarak yetiştirdiği çiftliklerini, her şeyi ile beraber, ziraatın geliştirilmesi için hükümet tarafından alınan tedbirleri geliştirmek amacıyla bağışlamasının Mecliste derin bir heyecan yarattığı belirtilmiş,

⁴³ TBMM ZC, D:5, C:19, İ:2, s. 268-269.

⁴⁴ TBMM ZC, D:5, C:19, İ:2, s. 269-274.

⁴⁵ TBMM ZC, D:5, C:19, İ:2, s. 275.

bu hislerin ve derin teşekkürlerin Atatürk'e sunulmasına karar verildiği ifade edilmiştir.⁴⁶

Çiftliklerini hediye etmesinden dolayı Abdülhalik Renda'nın gönderdiği telgrafa Atatürk'ün gönderdiği cevabi telgraf kısa fakat anlamlı olmuştur. Telgraf şu şekildedir: “*Yapılan bir vazifedir.*”⁴⁷

İsmet İnönü de, çiftliklerin bağışlanması nedeniyle 12 Haziran 1937'de Atatürk'e gönderdiği yazıda, on beş senelik sabırlı ve bilgili çalışmasının sonunda, her biri bayındırlık eseri olan çiftliklerini Hazineye bağışlamasını Hükümetin saygıyla karşıladığını, bu şekilde Hükümete göstermiş olduğu yardıma teşekkür ettiğini belirtmiştir. İsmet İnönü, bu kıymetli eserlerin, Atatürk'ün daima refahını düşündüğü köylüye bir örnek oluşturacağını ve okul olarak çok yararlı olacağını belirtmiş, Meclisin, bu cömert bağışı heyecan ile karşıladığını ifade etmiştir. İsmet İnönü bu yazıda Atatürk'e karşı olan hislerini de şu ifadelerle açıklamıştır: “*Milletin hayrı ve varlığı içinde kaynamış olan Yüce varlığımızı hükümetin ve bütün milletin en aziz varlığı saydığını en geniş tazim hislerimle arz ederim.*”⁴⁸

13 Haziran 1937'de Atatürk İsmet İnönü'ye gönderdiği cevap telgrafında, seneler önce, Türk köylüsünün Türk'ün efendisi olduğunu söylediğini hatırlatmış ve onun hizmetinde olduğunu şu şekilde açıklamıştır: “*Ben o efendinin arzu ve iradesi altında senelerden beri çalışmış olan bir hadimim (hizmetçiyim).*” Atatürk, kendisini çok heyecanlandıran olayın, Türk köylüsüne naçizane de olsa ufak bir hizmet yapmış olmak olduğunu, bunu, “Milletin Yüksek Mümessiller Heyetinin” (Meclisin) iyi görmesinin ve kabul etmesinin, kendisinde unutulmaz bir saadet hatırası oluşturduğunu söylemiştir. Çok yüksek bir zevkle, millet, memleket ve cumhuriyet hükümetine yapmak zorunda olduğu vazifelerden en basiti karşısında gösterilmiş olan teşekkür ve takdirden dolayı, ne kadar duygulandığını ifade edemeyeceğini belirtmiştir. Atatürk telgrafında, Türk milleti için yapacağı fedakârlığı da şu sözlerle açıklamıştır: “*Mevzuubahis olan Hediye Yüksek Türk milletine*

⁴⁶ Ulus, 14 Haziran 1937, s. 5; Aydın Tarihi, Basın Genel Direktörlüğü, Sayı:43, Ankara, 1-31 Haziran 1937, s. 44.

⁴⁷ TBMM ZC, Devre:5, Cilt:19, İçtima:2, 14 Haziran 1937, 76'nci İnikat, 1'inci Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1937, s. 295.

⁴⁸ BCA, FK:30.10, K:2, D:12, S:10. Sayfa No:3. “Bu yazı basında da yer almıştır.” Cumhuriyet, 14 Haziran 1937, s. 1; Ulus, 14 Haziran 1937, s. 5; Aydın Tarihi, Sayı:43, s. 44.

*benim asıl vermeği düşündüğüm Hediye karşısında hiçbir kıymeti haiz değildir. Ben icap ettiği zaman en büyük Hediyem olmak üzere Türk Milletine canımı vereceğim.”*⁴⁹

Atatürk’ün çiftliklerini bağışlamasının basında nasıl ele alındığı incelendiğinde, Ulus gazetesinin haberi, “*Atatürk’ün Yüksek Festi*” başlığı ile duyurduğu görülmektedir. Haberde, yukarıda açıklanmış olan Atatürk’ün İsmet İnönü’ye mektubu ve Meclis görüşmeleri detaylı olarak yer almıştır. Falih Rıfki Atay konuya ilişkin olarak kaleme aldığı yazısında, on iki sene önce herkesin, verimsiz toprak karşısında yarı ümitsiz olarak düşünürken, Atatürk’ün, şehrin yanı başında bayındır bir yer yapmaya karar verdiğini ve bunu da başardığını yazmıştır. Uzun bir emek ve yaratıcı bir zekâyla oluşturulan Çiftliğin Hükümete hediye edilmesiyle, ziraat inkılâpçılarının göreve çağrıldığını, bu ziraat eserinin, yurdun dört bir yanına genişletilmesi gerektiğini belirtmiştir. Falih Rıfki Atay, Atatürk’e olan borcun, onu överek ve eserlerini koruyarak değil, işaretinin anlamını anlayarak ve bütün memleketi ziraat açısından geliştirecek ödenebileceğini yazmıştır.⁵⁰

Ulus gazetesindeki diğer bir yorumda Kemal Ünal, endüstri ve ziraat arasındaki ilişkiye dikkat çektiği yazısında, büyük dehanın emrinde bağımsız bir yurda kavuşan ve ileri bir toplum olmanın şerefini kazanan Türk milletinin, Atatürk’ün yolunda yüksek refah seviyesine erişeceğini belirtmiştir. Atatürk’ün, bu yolun yakın hedeflerini; ziraat yöntemlerini düzeltme, üretimi artırma ve köylüyü kalkındırma olarak gösterdiğini, Kemalizm’in hızla başardığı Türk endüstrisinin, daha geniş topraktan alınacak daha bol hammaddelere dayandığını, bunun da ziraat usullerinin düzeltilmesi ile sağlanacağını yazmıştır. Ziraat usulleri geliştirilip üretim artırılırken kalkınacak olan köyün, Atatürk’ün başlangıçtan beri üzerinde en büyük emeğini topladığı konu olduğunu vurgulamıştır. Bütün bunların sonunda, halkın % 85’ini oluşturan köylünün milli endüstrinin müşterisi olacağını, üretim artarken tüketimin de artacağını ifade etmiştir.⁵¹

Cumhuriyet gazetesi haberi, “*Atatürk Şahsi Servetini Millete Verdi*” başlığı ile duyurmuştur. Gazete Meclisteki görüşmeleri de detaylı olarak yan-

⁴⁹ BCA, FK:30.10, K:2, D:12, S:10. Sayfa No:2. “Bu telgraf da basında yer almıştır.” Cumhuriyet, 14 Haziran 1937, s. 1; Ulus, 14 Haziran 1937, s. 5; Ayn Tarihi, Sayı:43, s. 45.

⁵⁰ Ulus, 13 Haziran 1937, s. 1.

⁵¹ Ulus, 14 Haziran 1937, s. 1, 5.

sıtmıştır.⁵² Yunus Nadi konuya ilişkin yazısında, Ankara'ya geldiklerinde, kıraç topraklarda yeşillik yaratılmasının zor, hatta imkânsız olduğunun sanıldığını, Atatürk'ün, kurak ve kıraç görünen Ankara'yı, bütün Anadolu için örnek olacak şekilde yeşil yapmak amacıyla işe koyulduğunu belirtmiştir. Aradan geçen on beş yılda, eski ağaçsız ve kıraç Orman Çiftliği arazisinde artık yeşilliğin egemen olduğunu yazan Yunus Nadi, "*Orman Numune Çiftliği*" adını verdiği Çiftlikte yapılmamış denemenin olmadığını, bunların hepsinin de başarılı olduğunu yazmıştır. Yunus Nadi, Kıvırcık Koyununun Anadolu'ya uyumunun sağlanmasını, çok değerli olduğunu söylediği Kara Gülü Koyununun Anadolu'ya hediye edilmesini, Anadolu'daki en iyi şarap üzümçülüğünün ve arpadan dünyanın en iyi birasının hazırlanmasını, kaliteli kaşar peynirinin üretilmesini, yapılan başarılı denemelere örnek olarak göstermiştir.

Yunus Nadi, Atatürk'ün zirai tecrübelerini yalnız Ankara'da değil, Adana'da ve Yalova'da oluşturduğu çiftliklerde de yaptığını, bu işlerinde hep millet için çalıştığını bildiklerini ve bu çiftlikleri hiçbir zaman sahiplenmediğini yazmıştır. Yunus Nadi, Atatürk'ün hediyesinin yalnızca çiftliklerle sınırlı kalmadığını, yıllardır Çiftlikle ilgilenen Çiftlik Müdürü Tahsin Coşkan'ın Ziraat Vekâleti Siyasi Müsteşarlığına seçilmesiyle⁵³, Hükümete bir ziraat uzmanı verdiğini de ilave etmiştir. Bütün bu iyiliklere karşı milletçe şükranlarını ifade edecek kelime bulamadıklarını yazan Yunus Nadi dileklerini şu şekilde açıklamıştır: "*Atatürk mümkün olduğu kadar uzun yaşayarak başımızda bulunsun. O olabildiğine etrafını aydınlatan güneştir.*"⁵⁴

b. Çiftliklerin Bağışlanması Sürecinde Atatürk ile İsmet İnönü'nün İlişkisi⁵⁵

Çiftliklerin devri konusundaki resmi yazışmalar ile Meclisteki ve basındaki yansımalar ele alındıktan sonra, kişisel değerlendirmelerin nasıl

⁵² Cumhuriyet, 13 Haziran 1937, s. 1.

⁵³ "Kütahya Mebusu Tahsin Coşkan 12 Haziran 1937 tarihinde siyasi müsteşarlığa atanmıştır." Ulus, 12 Haziran 1937, s. 1. "Bu bilgiden, çiftliklerin Hazineye bağışlanmasına paralel olarak, Orman Çiftliği Müdürünün Ziraat Vekâletinde önemli bir konuma getirildiği görülmektedir. Tahsin Coşkan aynı zamanda Orman Çiftliği Müdürlüğü görevine de devam ettiği için, devirden sonra işlerin aksamadan yürümesi için tedbir alındığı anlaşılmaktadır."

⁵⁴ Cumhuriyet, 13 Haziran 1937, s. 1, 7.

⁵⁵ Hazırlanmasında yararlanılan Kaynak: Birlik, *a.g.e.*, s. 10-20.

olduğu ve çiftliklerin devrinin ne gibi sonuçlara neden olduğu konusu aşağıda incelenmiştir.

İsmet İnönü'nün anılarında çiftlikler ile ilgili yaptığı değerlendirmeler incelendiğinde, sadece Atatürk Orman Çiftliğini ele aldığı ve kullandığı çiftlik ifadesiyle Atatürk Orman Çiftliğini kastettiği görülmektedir.

Çiftliğin devri konusunda, Atatürk ile iki alanda sorun yaşadığını İsmet İnönü anılarında dile getirmiştir. Bunlardan birincisi, Orman Çiftliğinin devredilirken karşılığında para istendiği iddiasıdır. İsmet İnönü Çiftliğin devlete satılmak istendiğini, bu şekilde zarar eden Çiftlikten kurtulmanın amaçladığını iddia etmiştir. İkinci sorunu ise, Orman Çiftliğinin devredilirken, Çiftlikteki Bira Fabrikasının devredilmek istenmemesi olarak göstermiştir.⁵⁶

Hasan Rıza Soyak Atatürk'ün, çiftliklerin devri konusundaki düşüncesini Mayıs 1937 tarihinde şu şekilde açıkladığını nakletmiştir:

“Ben 1927 senesinde, büyük nutkumu verdiğim celselerin birinde B.M.M.'ne, bunların partiye ait olduğunu söylemişim. Bu itibarla devir esnasında, Hükümetten, Parti için bir miktar para alırsak iyi olacaktır. Bakalım; İsmet Paşa'nın avdetinde meseleyi onunla görüşeceğim, en müsait şekli o zaman kararlaştırırız...” (İsmet İnönü İngiltere Kralı VI. George'un taç giyme töreni için İngiltere'ye gitmişti.)⁵⁷

İsmet İnönü Yugoslavya'dan döndükten sonra, Ankara'daki Orman Çiftliğinin Ziraat Vekâleti tarafından satın alınacağını konuşulduğu, bir vekil tarafından kendisine söylenmişti. İsmet İnönü bu bilgiyi öğrendikten sonra Atatürk ile Orman Çiftliği konusunu görüşmüştür.

Bu görüşmeyle ilgili olarak İsmet İnönü, Atatürk'ün, Ziraat Vekâletinin Orman Çiftliğini satın almak istediğini söylediğini, ancak kendisinin buna itiraz ettiğini anlatmıştır. Atatürk'ün, Orman Çiftliğini yetiştirmek için çok emek sarf ettiğini, ancak hükümetin ve devletin de, Atatürk'ün bir örnek göstermek amacıyla yaptığı gayreti kolaylaştırmak için çok emek sarf ettiğini öne sürerek, düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “*Büyük ölçüde hükümet yardımı ile, Hazine yardımı ile meydana gelmiş bir eseri tekrar*

⁵⁶ İnönü, *a.g.e.*, s. 544, 545.

⁵⁷ Soyak, *a.g.e.*, s. 651.

Hazineye satmak muamelesi bizim için doğru olmaz.” İsmet İnönü, kendisinin bu değerlendirmesi sonrasında, Atatürk’ün Çiftliği Hazineye verme kararını aldığını açıklamıştır.⁵⁸

Hasan Rıza Soyak konuya ilişkin olarak, Atatürk’ün İsmet İnönü ile konuşması sonrasında, çiftlikleri bütün tesis ve varlıklarıyla birlikte Hazineye hibe etmeye kesin olarak karar verdiğini belirtmiştir.⁵⁹

Söz konusu görüşme zamanı İsmet İnönü ve Hasan Rıza Soyak tarafından farklı olarak anlatılmakla birlikte, aslında aynı tarih olduğu anlaşılmaktadır. İsmet İnönü, Yugoslavya seyahatinden döndükten sonra çiftlikler konusunu Atatürk ile görüştüğünü ve Atatürk’ün çiftliklerini Hazineye vermeye karar verdiğini söylemişti. Hasan Rıza Soyak da Atatürk’ün, İsmet İnönü’nün İngiltere dönüşünde konuyu onunla görüşeceğini ve en doğru kararı o zaman vereceğini ifade etmişti.

İsmet İnönü yakın aralıklarla Yugoslavya’ya iki kez seyahat düzenlemiştir. İsmet İnönü’nün birinci Yugoslavya seyahati 10-21 Nisan 1937 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. İsmet İnönü ikinci olarak, İngiltere Kralı VI. George’un taç giyme töreninden dönüştü, 23 Mayıs 1937 tarihinde Belgrad’a uğramış ve 27 Mayıs 1937 tarihinde İstanbul’a dönmüştür.⁶⁰

Hasan Rıza Soyak’ın açıklaması dikkate alındığında, çiftliklerin konuşulduğu Atatürk ile İsmet İnönü görüşmesinin, 27 Mayıs 1937 tarihinden sonra yapıldığı anlaşılmaktadır.

Hasan Rıza Soyak Atatürk’ün, yukarıda açıklandığı gibi, çiftliklerin Cumhuriyet Halk Fırkasının malı olduğunu söylediğini nakletmişti. İsmet İnönü de, çiftliklerin bağışlanması sonrasında Mecliste yaptığı konuşmasında, *“Bu çiftlikleri Atatürk Cumhuriyet Halk Fırkasının malı olarak saklıyordu.”* ifadesiyle Hasan Rıza Soyak’ın açıklamasını doğrulamıştır. İsmet İnönü bu konuşmasında, Atatürk’ün çiftliklerini Hazineye terk etmesinin ilk nedenini, çiftliklerin köylüler için bir okul ve teşvik edici bir vasıta olarak kullanılmasının, devlet aracılığıyla daha kolay ve mümkün olacağını Ata-

⁵⁸ İnönü, *a.g.e.*, s. 544.

⁵⁹ Soyak, *a.g.e.*, s. 652.

⁶⁰ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 601, 602.

türk'ün ümit etmesi olarak göstermiştir. İsmet İnönü ikinci nedenini, Cumhuriyet Halk Fırkasının artık hükümetten ayrı bir siyasi teşekkül olmaktan çıkması⁶¹, hükümetle kaynaşmış, milletin ve devletin ortak bir müessesesi haline girmiş olması şeklinde açıklamıştır. Bu düşüncesini şu ifadelerle anlatmıştır: “*Bununla Atatürk devleti, fırkasını fark etmeyerek, fırkasına ait olan, fırkaya, fırkaya ait olması düşünülmüş olan malların Hazineye ihdasında ayrıca bir âlicenaplık göstermiştir.*”⁶²

Yunus Nadi de benzer bir yorum getirerek, Atatürk'ün çiftlikleri hiçbir zaman sahiplenmediğini, çiftliklerin önce Cumhuriyet Halk Fırkasına ait olduğunu söylediğini, ancak Fırkanın, hükümet ve devlet ile aynı şey olması üzerine, çiftlikleri doğrudan doğruya memlekete hediye edip, hükümetin yönetimine verdiğini anlatmıştır.⁶³

İsmet İnönü anılarında Çiftliğin devlete satılmak istendiğini söylemesine rağmen, Mecliste yaptığı konuşmasında Atatürk'ün amacını şu şekilde açıklamıştı: “*Düşündü ki çiftlikler hükümetin yeni ziraatı köylüye öğretmesi için çok kıymetli saha ve vasıta olacaktır, hakikat budur...*”⁶⁴

Meclisteki bu konuşmasında İsmet İnönü, Atatürk'ün çiftlikleri hediye ettiğini, kişisel çıkar sağlama amacının olmadığını da şu şekilde belirtmişti: “*Atatürk her türlü şahsi menfaatlerin, kendi şahsına teveccüh edecek her türlü faydaların daima üstünde kalmış ve daima üstünde kalacak olan milli varlıktır... Atatürk'ün bu eserleri vücuda getirdikten sonra bunları Hazineye hiçbir bedelsiz ve karşılıksız terk etmesinde esaslı ve büyük ve siyasi bir ideali vardır.*”⁶⁵

⁶¹ “Cumhuriyet Halk Partisince, Parti ve hükümet arasında eşgüdümü sağlamak için 18 Haziran 1936 tarihinde alınan karar şu şekildeydi: ‘C.H.P.nin memleketin siyasi ve içtimai hayatında götüğü yüksek amaçları gerçekleştirmesini kolaylaştırmak, Partinin gelişimini hızlandırmak için, Parti faaliyetleri ile hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve beraberlik temin edilmesine genel yönetim kurulunca karar verilmiştir. Bu amaçla; Dâhiliye Vekili Genel Yönetim Kuruluna alınmış ve Parti Genel Sekreterliği görevi verilmiştir. Vilayetlerde Parti başkanlığına vilayetin valisi memur kılınmıştır. Umumi Müfettişlikler, sorumluluk saha- larındaki devlet işlerinden sorumlu olduğu gibi, Parti faaliyet ve teşkilatından sorumlu olmuştur.’” Ulus, 25 Ocak 1939, s. 1; Akşam, 25 Ocak 1939, s. 1, 10.

⁶² TBMM ZC, D:5, C:19, İ:2, s. 269.

⁶³ Cumhuriyet, 13 Haziran 1937, s. 1, 7.

⁶⁴ TBMM ZC, D:5, C:19, İ:2, s. 268.

⁶⁵ TBMM ZC, D:5, C:19, İ:2, s. 268. “Hasan Rıza Soyak da İsmet İnönü'ye paralel olarak, Atatürk'ün para ve mala karşı büyük bir meylinin olmadığını, şahsi gelir ve masraflarıyla hiç ilgilenmediğini, ancak dairenin resmi masrafları üzerine çok titiz davrandığını belirtmektedir.” Soyak, *a.g.e.*, s. 647, 648.

İsmet İnönü'nün Meclisteki bu konuşmasıyla anılarında yazdıkları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Anılarında Orman Çiftliğinin devredilirken karşılığında para istendiğini söylemesine karşın, Mecliste Atatürk'ün kişisel çıkar sağlama amacıyla olmadığını, ziraatı köylüye daha iyi öğretmesinde hükümete yardımcı olmak için çiftlikleri bağışladığını söylemişti.

Hasan Rıza Soyak'ın açıklaması dikkate alınarak, İsmet İnönü'nün anılarında bahsettiği para istenmesi iddiasını açıklığa kavuşturmak mümkündür. Hasan Rıza Soyak'ın anlattığı gibi, çiftliklerin Cumhuriyet Halk Fırkasına ait olduğunu söyleyen Atatürk, devir esnasında hükümetten Parti için bir miktar para alma konusunu İsmet İnönü ile görüşerek, en uygun şekli kararlaştırmayı istemiştir. Nitekim Atatürk İsmet İnönü ile konuyu görüştüğünden sonra çiftlikleri karşılıksız olarak hediye etmeye karar vermiştir. Atatürk'ün bu kararı vermesinde İsmet İnönü'nün etkisinin olduğu açıktır.

İsmet İnönü'nün Meclisteki konuşmasından farklı olarak anılarında değindiği diğer konu da, Çiftliğin bağışlanmasını elden çıkarma olarak nitelmesi ve bunun nedenini de zarar etmesi olarak göstermesidir. İsmet İnönü'nün anılarında bu konuya ilişkin anlatımı şu şekildedir: “*Aslında çiftliği elden çıkartmanın bir sebebi de zarar etmesi. Ondan kurtulmak için satış muamelesi düşünülüyor.*”⁶⁶

Kazım Özalp da İsmet İnönü'ye benzer bir şekilde, Orman Çiftliğinin, Atatürk'ün önceden öngördüğü gibi hızla gelişme gösterdiğini, ancak yapılan büyük yatırımlar dolayısıyla borcunun da çoğaldığını söylemiştir. Kazım Özalp, İsmet İnönü'nün teklifi üzerine Atatürk'ün, Orman Çiftliğini, geliştirilmesine devam edilmesi koşuluyla, milli bir müessese olarak idare edilmek üzere, borçlarıyla birlikte hükümete devredilmesine razı olduğunu anlatmıştır.⁶⁷

Atatürk'ün hediye ettiği çiftliklerin daha sonra bağlandığı Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu tarafından, Atatürk Orman Çiftliği hakkında 1939 yılında hazırlanan “*Atatürk Çiftlikleri*” isimli kitapta, Atatürk Orman

⁶⁶ İnönü, *a.g.e.*, s. 544, 545.

⁶⁷ Kazım Özalp, T. Özalp, *a.g.e.*, s. 60.

Çiftliğin ilk yıllarından itibaren senelik bilançolarının yayımlandığı görülmektedir. 1926 ile 1937 yılları arası incelendiğinde, Çiftliğinin sadece 1927 yılında 64.301 lira zarar ettiği, en yüksek kârlarını ise devlete devredilmeden önceki yıllarda elde ettiği anlaşılmaktadır. Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumunun kitapta verdiği bilgiye göre, Çiftlik 1936 yılında 103.758 lira, 1937 yılında ise 109.668 lira kâr elde etmiştir.⁶⁸

İsmet İnönü anılarında, Atatürk Orman Çiftliğinin devriyle ilgili ikinci sorun alanı olarak Bira Fabrikasını göstermişti. Bu konuya ilişkin olarak, Çiftliğin devredilirken Çiftlikteki Bira Fabrikasının devredilmeyeceğini sonradan öğrendiğini, bu durumda ise Bira Fabrikası ile bira inhisarı yapılması gerektiğini anlatmıştır.⁶⁹

Anılarında, Bira Fabrikasıyla yapılması gereken bira inhisarına ilişkin olarak Atatürk ile yaptığı konuşmayı şu şekilde nakletmiştir: “*Atatürk ile konuştum. Vaziyet bu dedim. Bira fabrikası ile mukavele yapılacak ve bunu Orman Çiftliği yapamaz. Mal sahibi olan tasarruf sahibi olan sizinle vekâlet arasında, inhisar mukavelesi yapılmak lazım. Güldü Atatürk. Nasıl olacak dedi. Bu olmayacak dedim. Karşı karşıya geleceğiz de devlet reisi ile hükümet olarak inhisar mukavelesi yapacağız, olmaz bu dedim. Çiftlik hikayesinde vaziyet bu.*”⁷⁰

Bira Fabrikasının kuruluşu incelendiğinde, Atatürk’ün 1932 yılında yerli üretimi desteklemek için bira fabrikası kurulması direktifi ile çalışmaların başlatıldığı, 1933 yılında Orman Çiftliği içinde malt ve bira fabrikasının kurulmasına karar verildiği görülmektedir. Bu gelişme sonrasında İnhisar İdaresine başvurularak ruhsat istenmiş, bira üreten Bomanti şirketi ile yapılan anlaşmaya kıyasla daha ağır, fakat daha lojik ve normal koşullar ileri sürülmüştü. Yapılan hesaplarda, önerilen koşullar altında bile zarar etme olasılığının olmadığı, kar sağlanabileceği görülmüş, İnhisar İdaresinin koşulları kabul edilerek, Viyana Bira Enstitüsünün teknik gözetimi altında 1934 yılında fabrika kurulmuş ve ilk üretim Ekim ayında yapılarak Ankara piyasasına sunulmuştu. Orman Çiftliğinde kurulan ikinci Bira Fabrikası da 1937 yılında üretime geçmişti.⁷¹

⁶⁸ *Atatürk Çiftlikleri*, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Neşriyatı, Ankara 1939, s. 86.

⁶⁹ İnönü, *a.g.e.*, s. 545.

⁷⁰ İnönü, *a.g.e.*, s. 544, 545.

⁷¹ Öztoprak, *a.g.e.*, s. 92, 94.

İsmet İnönü, Bira Fabrikası ile yapılacak mukavelenin Orman Çiftliği ile yapılamayacağını, mal sahibi olan Atatürk ile vekâlet arasında inhisar mukavelesi yapılması gerektiğini, devlet reisi ile hükümetin inhisar mukavelesi yapmasını ise doğru bulmadığını söylemişti. İsmet İnönü'nün bahsettiği sakıncaların 1934 yılında da geçerli olması gerekmektedir. Ancak, yukarıda yapılan açıklamadan, geçmiş dönemde Bira Fabrikası ile inhisar mukavelesinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Çiftliğin devredilirken Bira Fabrikasının devredilmek istenmediğini İsmet İnönü söylemesine rağmen, yukarıda bahsedilen, Atatürk'ün Trabzon'dan 11 Haziran 1937 tarihinde Başvekâlete gönderdiği yazının iliştiğinde, Hazineye bağışlanan fabrika ve imalathaneler sıralanırken Bira ve Malt Fabrikasının da adı listede yer almıştır.⁷² İsmet İnönü'nün belirttiği ve çiftliklerin devir görüşmeleri sırasında gündeme geldiği değerlendirilen bu konuya, dönemi yaşayan kişiler tarafından hiç değinilmediği de görülmektedir.

Atatürk, Şükrü Kaya ve Çiftlik Müdürü Tahsin Coşkan ile beraberken Hasan Rıza Soyak'a, İsmet İnönü'nün o sabah⁷³ kendisine Çiftlikteki Bira Fabrikası hakkında, Fabrikanın istenen vasıfta olmadığı, biranın maliyetinin yüksek olduğu ve Hasan Rıza Soyak ile Tahsin Coşkan'ın kendisini aldattığını söylediğini anlatmıştır.⁷⁴

Hasan Rıza Soyak bu eleştiriye cevap olarak, İsmet İnönü'nün Çiftlikteki Fabrikada üretilen biraları çok beğendiğini, o dönemde bira üreten tek firma olan Bomanti Şirketinin hükümeti aldattığını söylediğini ve 10 yıllık izin süresinin bitiminde (2, 3 yıl süre kalmıştı.) tekrar ruhsat verilmeyeceğini, bundan dolayı kendisini ve Tahsin Coşkan'ı her gördüğünde, bütün yurdu içine alan geniş bir plan hazırlamalarını istediğini söylemiştir.

Konu ile ilgili olarak Hasan Rıza Soyak ayrıca, geçmiş dönemde İsmet İnönü'nün bu isteğini Atatürk'e iletip izin istediğinde, Atatürk'ün bu isteğe olumsuz yaklaştığını, işlerinin yoğun olması nedeniyle böyle bir

⁷² BCA, FK:30.10, K:2, D:12, S:5.

⁷³ "Hasan Rıza Soyak'ın verdiği bilgiye göre bu konuşma 17 Eylül 1937'de gerçekleşmiştir." Soyak, *a.g.e.*, s. 661.

⁷⁴ Soyak, *a.g.e.*, s. 661, 662.

yükün altına girmesini uygun bulmadığını da aktarmıştır. Bu istek üzerine Atatürk, çiftliklerin çok gelişme gösterdiğini, çalışma alanlarının zaman içinde genişleyip çeşitlendiğini, artık kendilerinin bu işlerle uğraşmalarının pek mümkün olmadığını, hepsini Hazineye ve dolayısıyla Ziraat Vekâletine terk etmeyi düşündüğünü söylemiştir. Atatürk, devirden sonra İsmet İnönü'nün istediğini yaptırmasının en uygun şekil olduğunu da söylemiş ve bu isteğe karşı çıkmıştır.

Kendilerinin yalnızca bir plan hazırlayacağını, bunun uygun bulunması durumunda şirket kurulmasını tavsiye edeceğini, ayrıca İsmet İnönü'nün ısrarlı isteklerini yerine getirerek hükümete yardımcı olmaları gerektiğini Hasan Rıza Soyak tekrarlamıştır. Atatürk bu ısrar üzerine öneriyi kabul etmiş, ancak ileride bu işten dolayı başının çok ağrıyacağı ikazında da bulunmuştur.⁷⁵ Kılıç Ali de, bu konu hakkında benzer bir anlatımda bulunmuştur.⁷⁶

Hasan Rıza Soyak, Bomanti Şirketinin önce kendileri ile görüşerek anlaşmak ve bu şekilde mukavelesini uzatmak istediğini, bu isteğin kabul edilmemesi üzerine, İsmet İnönü'nün çok yakınlarından biri olan şirketin idare meclisi üyesi aracılığı ile Çiftlikteki Bira Fabrikası aleyhinde faaliyette bulunduğunu belirtmektedir.⁷⁷ Falih Rıfkı Atay da benzer şekilde, İsmet İnönü'nün eniştesinin Bomanti Bira Fabrikasının idare meclisinde bulunduğunu ve Ankara'daki Bira Fabrikasının genişletilmesini engellemek, Bomanti imtiyazını uzatmak için, Ankara'daki fabrikanın gelir getirmeyeceği fikrini İsmet İnönü'ye telkin ettiğini yazmıştır.⁷⁸

İsmet İnönü ise, Bomanti Fabrikasının imtiyaz süresi bitiminde devlete intikal edeceğini, ancak Bomanti Fabrikasının harp yıllarının süreden sayılmaması için mahkemeye başvurduğunu ifade etmektedir. İsmet İnönü Atatürk'ün bir defa Bomanti Fabrikasından şikâyet ederek, harp yıla-

⁷⁵ Soyak, *a.g.e.*, s. 665, 666.

⁷⁶ "Kılıç Ali de konu ile ilgili olarak, Atatürk'ün Çiftlikte küçük bir Bira Fabrikası inşa ettirdiğini, İsmet İnönü'nün bu fabrikayı genişletmek isteğinde bulunduğunu, Hasan Rıza Soyak'ın bu isteği bir kaç kez tekrarladıktan sonra Atatürk'ün teklifi kabul etmekle birlikte, 'Pekala... Yalnız dikkatli ol, sonradan başına bir bela gelmesin.' dediğini anlatmıştır." *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Hulusi Turgut (Der.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 312.

⁷⁷ Soyak, *a.g.e.*, s. 668; Turgut, *a.g.e.*, s. 312.

⁷⁸ Atay, *a.g.e.*, s. 538.

rının süreden sayılması gerektiğini, haksız olduğunu ve muamelenin bir an önce sonuçlandırılması gerektiğini kendisine söylediğini, kendisinin ise Atatürk'e, mahkeme sonucunu beklemek gerektiğini anlattığını belirtmektedir. İsmet İnönü bu konudaki düşüncesini şu şekilde açıklamaktadır: “*Bomantiye lüzum yok diye düşünüyorlar. Hâlbuki ona da ihtiyaç var diye söyledim ben. İkisine de ihtiyaç vardır...*”⁷⁹

Yukarıdaki anlatıma göre, İsmet İnönü'nün Çiftlikteki Bira Fabrikası hakkındaki düşüncesi, Fabrikanın istenen vasıfta olmadığı yönündeydi. Ancak, iki fabrikaya da ihtiyaç olduğunu söylemesinden hareketle, İsmet İnönü'nün Çiftlikteki Bira Fabrikasına karşı olmadığı anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken konu, İsmet İnönü'nün Bomanti'ye ihtiyaç olmadığını söylendiğini iddia etmesidir.

Hasan Rıza Soyak, İsmet İnönü'nün Bira Fabrikasının kalitesi ve kârlılığı konusundaki eleştirisinde hatalı olduğunu, sırf İsmet İnönü'nün ısrarlı emirleri üzerine başlatılan bu girişimin kârlı olduğunu geniş bir izah sonucu Atatürk'e açıklamış, bunun üzerine Şükrü Kaya da, “*Biz de öyle düşünüyorduk; şimdi görüyorum ki hata etmişiz.*” demiştir.⁸⁰ Kılıç Ali de, bu konuda Hasan Rıza Soyak'a benzer bir anlatımda bulunmuştur.⁸¹

Şükrü Kaya, Atatürk'ün Bira Fabrikasıyla ilgili olarak Hasan Rıza Soyak ile yukarıda açıklanmış olan konuşmasını dinledikten sonra konunun önemini anlamış, daha sonra katıldığı Vekiller Heyeti toplantısında, Çiftlik ile ilgili sorunu İsmet İnönü'nün çözmesini sağlamak, Atatürk ile arasında sorun çıkmasını önlemek amacıyla anlatmıştı. İsmet İnönü bu durum karşısında düşüncelerini, “*Atatürk benden öğreneceklerini, Hasan Rıza Beyden mi öğreniyor.*” ifadesiyle açıklamıştır.⁸²

Kazım Özalp da benzer şekilde, Şükrü Kaya'nın Vekiller Heyeti toplantısına geç katıldığını, Vekiller Heyetinin akşam Çankaya'ya davet edileceğini ve Çiftlikteki Bira Fabrikasının konuşulacağını söylediğini belirt-

⁷⁹ İnönü, *a.g.e.*, s. 545.

⁸⁰ Soyak, *a.g.e.*, s. 668, 669; Turgut, *a.g.e.*, s. 312.

⁸¹ Turgut, *a.g.e.*, s. 312.

⁸² Salih Bozok, *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*, Haz. Can Dünder, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 135; Nejat Saner, *Atatürk Dönemi 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-1938)*, Milliyet Yayınları, Künyesiz 1975, s. 218-219; Salih Bozok, C. S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985, s. 242.

miştir. Kazım Özalp, İsmet İnönü'nün önemli gördüğü konularda, vekiller heyeti öncesinde Atatürk'ün görüşünü aldığı ve o doğrultuda hareket etmeye çalıştığını, ancak bu gibi konuların kendisinden habersiz olarak, başka bakanlar tarafından ayrı ayrı görüşülmesini de hükümetin iş düzeni açısından uygun görmediğini açıklamıştır. Kazım Özalp, Şükrü Kaya'nın verdiği bilgiden, Bira Fabrikası hakkında köşkte bazı kararlar alınmış olduğu şüphesinin uyandığını da vurgulamıştır.

Aynı akşam⁸³ Vekiller Heyeti üyeleriyle yapılan Çankaya'daki toplantıda konu gündeme gelmiştir. Atatürk'ün "*Çiftlikteki bira fabrikasının geliştirilmesi için ne düşünüyorsunuz?*" sorusu üzerine, İsmet İnönü biraz sustuktan sonra; "*İcabi neyse yapılacaktır.*" cevabını vermiştir. Bu cevabı beklemeyen Atatürk sadece "*Öyle mi?*" demiş, İsmet İnönü de sinirli olduğunu belli eder bir şekilde düşüncesini, "*Fabrika için önceden karara varılmış ve yalnız tebligat için Bakanlar Kurulu davet olunmuştur.*" şeklinde açıklamıştır. Atatürk, Şükrü Kaya'ya baktuktan sonra, İsmet İnönü'ye dönerek "*Bunları nereden çıkarıyorsunuz, ne oldu? Neden böyle konuşuyorsunuz? Orman Çiftliği'ne iyi bakılmadığı görüşündeyim.*"⁸⁴ demiş, İsmet İnönü de "*Bunun sorumluları yöneticiler, Hasan Rıza ve Tahsin Bey'lerdir.*" şeklinde cevap vermiştir. Atatürk konunun bu şekilde tartışılmasından üzülererek; "*Bu durumda devam edemeyiz.*" diyerek toplantıdan ayrılmıştır.⁸⁵

İsmet İnönü'nün de bu toplantıyla ilgili olarak, konuşmaların detayına girmeden, toplantının iyi bitmediğine yönelik açıklamada bulunduğu görülmektedir. Vekiller Heyeti toplantısına gitmeden önce zihninde "*Çiftlik Hikayesi*"nin canlandığını söyleyen İsmet İnönü, Vekiller Heyeti toplantısında Atatürk'ün, Ziraat Vekâletinin çalışmadığından şikayetçi olduğunu, diğer vekaletlerin çalışmadığını söylediğini, kendisinin onları sa-

⁸³ "Kazım Özalp'ın verdiği bilgiden ve 19 Eylül 1937 tarihli Akşam gazetesinden, bu toplantının 17 Eylül 1937 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır."

⁸⁴ "Kazım Özalp, Çiftliğin yönetiminde önemli bir değişiklik yapılmadan, Hasan Rıza Soyak ve Tahsin Coşkan tarafından idare edilmesine rağmen, Atatürk'ün, Çiftliğin hükümetin idaresine geçtiği günden itibaren ihmal edildiği fikrinde olduğunu anlatmıştır." Kazım Özalp, T. Özalp, *a.g.e.*, s. 60.

⁸⁵ Kazım Özalp, T. Özalp, *a.g.e.*, s. 60, 61; Teoman Özalp, *Tanıklık Ediyorum Cumhuriyet ve Atatürk Anıları*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2006, s. 118, 119; Salih Bozok, C. S. Bozok, *a.g.e.*, s. 242, 243; Bozok, *a.g.e.*, s. 135, 136.

vunmak zorunda kaldığını, Vekiller Heyeti toplantısının “ekşi bir hava içinde” bittiğini anlatmıştır.⁸⁶

Atatürk ile İsmet İnönü önceden planlandığı şekilde, tartışmadan bir gün sonra İstanbul'a birlikte gideceklerdi. Kazım Özalp, Atatürk'ün seyahat öncesinde istasyonda kendisine İsmet İnönü ile ilgili olarak şunları söylediğini belirtmiştir: “İsmet Paşa yorgundur, asabı bozulmuştur. Bu haliyle çalışmasını doğru bulmuyorum, yolda kendisine iki ay izinli sayılmasını söyleyeceğim, iki ay sonra istifasını isteyeceğim. Şimdi Celal Bayar Başbakan vekili olacak, iki ay sonra Bayar'ı Başbakanlığa getireceğim.”⁸⁷

Atatürk, 18 Eylül 1937 tarihinde İstanbul'a giderken⁸⁸ İsmet İnönü'ye; “Görev arkadaşlığımız bitmiştir. Ama dostluğumuz devam edecek. Dinlenmelisiniz.” demiş, daha sonra genel sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı çağırarak aralarında geçen konuşmayı anlatmıştır. Atatürk'ün kendisine anlattıklarını Hasan Rıza Soyak şu şekilde nakletmiştir: “... Görüyorum ki sen çok yorgun ve hatta hastasın, uzun zaman istirahata ihtiyacın var; bu itibarla mesai arkadaşlığımıza bir müddet ara vermemiz muvafık olacaktır...”⁸⁹

Hasan Rıza Soyak'ın naklettiği bu konuşmayı, İsmet İnönü anılarında benzer denebilecek şekilde şu ifadelerle anlatmıştır:

“...Şimdiye kadar beraber çalıştığımız zamanda pek çok defa kavga etmişizdir. Ama bu kadar açıktan bu kadar sert olmamıştı. Bu sebeple sizin çalışmanıza biraz aralık vermek doğru olacaktır dedi. Ben onun bu sözünün çok isabetli olacağını söyleyerek atılgan bir tavırla, samimi bir tavırla karşıladım. Çok müteşekkir olurum dedim. Hakikaten yorgun ve çalışamaz bir hale gelmişimdir. Bana izin verirseniz size çok müteşekkir kalırım dedim.”⁹⁰

İsmet İnönü 20 Eylül 1937 tarihinde bir buçuk ay süreli izin talebinde bulunmuş, bu istek Atatürk tarafından uygun bulunarak, başvekil ve-

⁸⁶ İnönü, *a.g.e.*, s. 545, 546.

⁸⁷ Kazım Özalp, T. Özalp, *a.g.e.*, s. 60.

⁸⁸ Akşam, 19 Eylül 1937, s. 1.

⁸⁹ Soyak, *a.g.e.*, s. 672.

⁹⁰ İnönü, *a.g.e.*, s. 547. “İsmet İnönü, tartışmadan bir gün sonra Atatürk'ün kendisine: ‘Şimdiye kadar bin meselede bin defa kavga ettik. Akşam pek aleni oldu. Bir müddet çekilmen, istirahat etmen lazım’ dediğini anlatmıştır.” Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya Kitapları, İstanbul 2004, s. 12.

killiğine Celal Bayar getirilmiştir.⁹¹ İsmet İnönü izninin sonunu beklemeden 25 Ekim 1937 tarihinde başvekillikten istifa etmiş ve aynı gün Celal Bayar'ın başvekilliğinde yeni hükümet kurulmuştur.⁹²

c. Bağış Sonrasında Çiftlikler İçin Yapılan Düzenlemeler

Celal Bayar'ın başvekilliği döneminde Atatürk'ün bağışladığı çiftliklere yönelik olarak düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin çerçevesinin, 1 Kasım 1937 tarihli Meclis açış konuşmasında Atatürk tarafından çizildiği görülmektedir. Atatürk bu konuşmasında ekonomiyi, ziraat, ticaret ve sanayi faaliyetleri ile bayındırlık işleri olarak tanımlamış, bu faaliyetlerin birlikte bir bütün olduğunu söylemiştir. Milli ekonominin temelini ziraat olduğunu, ziraatla birlikte kalkınmaya büyük önem verdiklerini⁹³ belirtmiştir. Atatürk, topraksız çiftçinin bırakılmamasını ve çiftçi ailesini geçindirebilecek toprağın bölünmemesini istediği konuşmasında, memleketin iklim, su ve toprak verimi bakımından ziraat bölgelerine ayrılması ve her bir bölgede köylünün örnek alabileceği ziraat merkezlerinin kurulması gerektiğini söylemiştir. Devlet idaresindeki çiftliklerin, buldukları bölgede en faydalı ziraat usul ve sanatlarını yaymaya hazır bulunduğunu, bunun Ziraat Vekâleti için büyük kolaylıklar sağladığını belirtmiştir. Mevcut ve kurulacak olan ziraat merkezlerinin, devlet bütçesine yük getirmeden kendi gelirleri ile varlıklarını sürdürmeleri ve gelişimlerine devam edebilmeleri için, birleştirilerek geniş bir işletme kurumu oluşturulmasının gerekli olduğunu söylemiştir.⁹⁴

Atatürk'ün görüşlerine paralel olarak 7 Ocak 1938 tarihinde Mecliste kabul edilen kanunla, her türlü ziraat işleri ve sanayile ilgili olarak Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu oluşturulmuştur. Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Kanunu'nun görüşmeleri sırasında söz alan Manisa

⁹¹ Ulus, 21 Eylül 1937, s. 1.

⁹² Cumhuriyet, 26 Ekim 1937, s. 1.

⁹³ "Atatürk 1 Kasım 1936 tarihli Meclis açış konuşmasında da zirai kalkınma konusuna değinmiş, zirai kalkınmanın kolay ve çabuk yapılması için şartların hazırlanmış ve çok ilerlemiş olduğunu söylemiştir. Yeni usul ve yeni makineler kullanılarak, iyi bir teşkilatla yapılacak yardımların süratle sonuç vereceğini gördüğünü, kooperatiflerin bu amaçla kullanılabilirliğini vurgulamıştır." TBMM ZC, Devre:5, Cilt:13, İçtima:2, 1 Kasım 1936, 1'inci Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1936, s. 5.

⁹⁴ TBMM ZC, Devre:5, Cilt:20, İçtima:3, 1 Kasım 1937, 1'inci İnikat, 1'inci Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1937, s. 4.

Mebusu Yaşar Özey, Kanun'un kabul edilme gerekçesini açıklamıştır. Bu gerekçeye göre, Kanun'un ruhunu Atatürk'ün hediye ettiği çiftlikler oluşturmaktaydı.⁹⁵

Kabul edilen Kanun incelendiğinde, beşinci maddesinde, Atatürk'ün 11 Haziran 1937 tarihli mektubuyla Hazineye bağışladığı bütün menkul ve gayrimenkul mallarının ve bunlara ait hak ve vecibelerin, Kanun'un yayın tarihinden itibaren Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumuna intikal edeceği hükmü görülmektedir.⁹⁶

1 Kasım 1937 tarihli konuşmasında Atatürk'ün değindiği, bölgelerde ziraat merkezlerinin oluşturulması konusu da Kanun'da yer almıştır. Bu konu Kanun'un üçüncü maddesinde, kurumun yapacağı başlıca işler sıralanırken b fıkrasında, bölgelerde gerekli olan ziraat çeşitlerini, usullerini ve sanatlarını göstermek için örnek olacak ziraat işletme merkezleri, fabrika ve atölyeler kurmak ve işletmek olarak ifade edilmiştir.⁹⁷

Atatürk'ün Hazineye hediye ettiği çiftliklerinin resmi devir işlemi, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Kanunu'nun kabul edilmesi sonrasında yapılmıştır. Atatürk 11 Mayıs 1938 tarihinde, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Ziraat Vekili Faik Kurdoğlu ve Ankara Valisi Nevzat Tandoğan da yanında bulunurken, Hazineye hediye ettiği çiftliklerin devri için resmi işlemi gerçekleştirmiştir. Orman Çiftliğinde yapılan bu resmi devir işleminde Ankara Defterdarı ve Tapu Müdürü de hazır bulunmuştur.⁹⁸

3. ATATÜRK'ÜN VASIYETİ

Celal Bayar, başvekil olduktan sonra Atatürk'te bir yorgunluk gördüğünü, ara sıra burnundan kan geldiğini, bu yüzden bir Alman ve bir Fransız doktora muayene yaptırmak isteğinde bulunduğunu Atatürk'e söylemişti. Atatürk ise, Hatay meselesinin en önemli aşamada bulunmasını gerekçe göstererek teklifi uygun bulmamıştı. Ancak, Atatürk bu görüş-

⁹⁵ TBMM ZC, Devre:5, Cilt:22, İçtima:3, 7 Ocak 1938, 75'inci İnikat, 1'inci Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1938, s. 46.

⁹⁶ TBMM ZC, D:5, C:22, İ:3, s. 46, 47.

⁹⁷ TBMM ZC, D:5, C:22, İ:3, s. 47.

⁹⁸ Cumhuriyet, 12 Mayıs 1938, s. 1, 3.

mede Türk doktorların muayenesini kabul etmiş, yapılan muayene sonrasında kendisine siroz teşhisi konulmuştu.⁹⁹

Yabancı doktor getirilmesini Celal Bayar daha sonra tekrar istemiş, bu istek, hastalığının farkında olan Atatürk tarafından kabul edilmiştir. Çağrılan Fransız Dr. Fisher yaptığı muayene sonrasında konulan siroz teşhisinin doğru olduğunu, ancak geç konulduğunu söylemiştir.¹⁰⁰

Dr. Fisher'in Atatürk'ü muayene etmek için Eylül 1938 tarihindeki üçüncü gelişinde, Atatürk'ün karnındaki suyun alınmasına karar verilmiştir.¹⁰¹ Hasan Rıza Soyak Atatürk'ün, karnının delinerek su alınmasını önemli ve tehlikeli bir operasyon olarak gördüğünü, bu nedenle, zaten beş altı yıldır aralarında hazırlanması için konuştuklarını belirttiği vasiyetini yazmaya karar verdiğini söylemiştir.¹⁰²

Hasan Rıza Soyak vasiyetin hazırlanma süreci hakkında da bilgi vermiştir. Buna göre, Atatürk su alma operasyonu öncesinde Hasan Rıza Soyak'tan, mal olarak sahip olduklarının listesini yapmasını istemişti. Hasan Rıza Soyak'ın hazırladığı listeyi inceleyen Atatürk, bunları ikiye ayıracağını, hayatta bulunduğu müddetçe üzerinde kalması lazım gelen para, hisse senetleri, Çankaya'daki köşk ve eşyaların yapılacak vesikaya konulacağını söylemiştir. Atatürk, bunların dışında kalanları, yani Çankaya'dan başka yerdeki emlak ve evleri, Ankara'ya döner dönmez, mahalli belediyelere veya diğer kurumlara verip, gerekli işlemleri de yapacağını açıklamıştır. Atatürk vasiyetname hakkında düşündüğü esasları Hasan Rıza Soyak'a not ettirmiş ve hazırlanmasını istemiştir. Atatürk daha sonra, Hasan Rıza Soyak'ın hazırladığı taslak üzerinde gerekli gördüğü değişiklikleri yaparak, kendi el yazısı ile vasiyetini yazmıştır.¹⁰³

⁹⁹ Nazmi Kal, *Atatürk ile Yaşayanlar-Celal Bayar (Anılar)*, T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Kültür Yayınları, künyesiz, tarihsiz, s. 13, 14; İsmet Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri*, Kervan Yayınları, İstanbul 1972, s. 142; İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor*, Truva Yayınları, İstanbul 2005, s. 70-72.

¹⁰⁰ Kutay, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁰¹ Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ün Hastalığı Profesör Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülakat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959, s. 39; Kocatürk, *a.g.e.*, s. 629.

¹⁰² Soyak, *a.g.e.*, s. 712, 713.

¹⁰³ Soyak, *a.g.e.*, s. 714-716.

Kılıç Ali de vasiyetin hazırlanma nedenini Hasan Rıza Soyak gibi açıklamıştır. Kılıç Ali, Atatürk'ün, karnındaki su alınma işlemini önemli ve tehlikeli olarak gördüğünü, bu yüzden düşündüğü birkaç meseleyi not halinde vasiyet etmek ihtiyacı duyduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴

Atatürk'ün hastalığı sırasında tedavi sürecine katılan ve karnından su alınması öncesindeki olaylara tanıklık eden Dr. Nihad Reşad Belger de benzer bir anlatımda bulunmuştur. Dr. Nihad Reşad Belger, Atatürk'ün bu işi bir ameliyat gibi düşündüğünü, bağırsaklarının ameliyat sırasında delinmesinden endişe ederek, bir kaza ihtimaline karşı hazırlıklı bulunma düşüncesiyle vasiyetnamesini yazdığını söylemiştir.¹⁰⁵

Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ün geçmiş dönemde hazırlamak istediği vasiyeti ile ilgili düşüncesi hakkında da bilgi vermiştir. Bu bilgiye göre Atatürk, sahip olduğu bütün menkul ve gayrimenkulleri Cumhuriyet Halk Fırkasına bırakmak niyetinde olmuş ve buna göre vasiyet hazırlamak istemişti. Ancak bunun imkânsız olduğu ve Medeni Kanun gereğince mirasçılarının korunmuş hisselerinin bulunduğu kendisine hatırlatılınca, meselenin araştırılmasını istemişti. Araştırma sonrasında tek çare olarak kanun çıkartılması gerektiği ortaya çıkmış, Atatürk'ün onayı ile ilgili kanun hazırlanmıştır.¹⁰⁶

12 Haziran 1933 tarihinde kabul edilen bu konuya ilişkin Kanun'la, Atatürk'ün, Medeni Kanun'un 452'nci maddesi kapsamındaki tasarrufları, mahfuz (korunmuş) hisseler hakkındaki hükmün dışında tutulmuş ve bu Kanun'un Atatürk'ün bütün mallarını kapsaması esası kabul edilmiştir.¹⁰⁷

Atatürk'ün vasiyeti¹⁰⁸, 28 Kasım 1938 tarihinde Ankara Adliye Sarayındaki Üçüncü Sulh Hâkimliğinde, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Ha-

¹⁰⁴ Turgut, *a.g.e.*, s. 638, 639.

¹⁰⁵ Ünaydın, *a.g.e.*, s. 33. "Sabiha Gökçen ise vasiyetin hazırlanmasını farklı olarak anlatmış ve Atatürk'ün, herhangi bir neden yokken, 5 Eylül 1938 tarihinde kâğıt kalem isteyerek vasiyetini yazdığını belirtmiştir." Sabiha Gökçen, *Atatürk'le Bir Ömür*, Der. Oktay Verel, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994, s. 301, 319.

¹⁰⁶ Soyak, *a.g.e.*, s. 713.

¹⁰⁷ TBMM ZC, Devre:4, Cilt:16, İçtima:2, 12 Haziran 1933, 70'inci İnikat, 1'inci Celse, TBMM Matbaası, Ankara 1933, s. 205, 206.

¹⁰⁸ "Ankara Üçüncü Sulh Hâkimliğinde Atatürk'ün vasiyeti ile ilgili yapılan araştırmada, kasada tutulan vasiyetin geçen yıllarda istek üzerine gönderildiği, nereye gönderildiğine ilişkin bir kaydın da bulunmadığı ifade edilmiştir."

nım, Adliye Vekili Hilmi Uran, Dâhiliye Vekili Refik Saydam, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, bazı mebus, avukat ve hâkimlerin de hazır bulunduğu özel bir törenle açılmıştır.

Açılan zarf içinden Altıncı Noter İsmail Kunter'in tutmuş olduğu zabıt çıkmıştır. Bu zabıtta noter, 6 Ekim 1938 tarihinde Atatürk tarafından Dolmabahçe Sarayı'na çağrıldığını, Hasan Rıza Soyak ve Dr. Neşet Ömer İrdelp'in de hazır bulunduğu ortamda Atatürk'ün kendisine, “*Bu benim vasiyetnamemdir. Size teslim ediyorum. Kanuni icabatını icra edersiniz.*” diyerek vasiyetini verdiğini yazmıştır. Sonrasında bu zabıt orada düzenlenmiş, Atatürk, Hasan Rıza Soyak, Dr. Neşet Ömer İrdelp ve İsmail Kunter tarafından imzalanmıştır.

Bu zabıtın okunmasından sonra, Atatürk'ün kendi el yazısı ile 5 Eylül 1938 tarihinde yazdığı vasiyetini içeren zarf açılmıştır. Atatürk'ün vasiyetnamesi şu şekildedir:

“Malik olduğun bütün nukut (nakit) ve hisse senetleriyle Çankaya'daki menkul ve gayrimenkul emvalimi (mallarımı), Cumhuriyet Halk Partisine, atideki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum:

1- Nukut ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

2- Her seneki nemadan, bana nispetleri şerefi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye ayda bin, Afet'e 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200 lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki yüzer lira verilecektir.

3- Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek ayrıca para verilecektir.

4- Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

5- İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.

6- Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya, Türk Tarih ve Dil kurumlarına tahsis edilecektir.”¹⁰⁹

¹⁰⁹ Ulus, 29 Kasım 1938, s. 1.

Atatürk'ün vefatından sonra Ankara Üçüncü Sulh Mahkemesi Türkiye İş Bankasından, Atatürk'ün bankadaki “*Nüket ve hisse senetleri*”ni bildirmesini istemiştir. Türkiye İş Bankasının verdiği cevap, Genel Müdür Muammer Eriş tarafından 9 Aralık 1938’de idare meclisi üyelerinin bilgisine sunulmuştur. Bu bilgiye göre, Atatürk'ün nakit hesaplarının bakiyesi; 2 numaralı hesapta 1.446.872.03 lira, 4 numaralı hesapta 53.453.18 lira, 649 numaralı emeklilik hesabında ise 19.556.80 liradır. İş Bankasındaki hisse senetleri; nama muharrer (yazılı) 62.900 hisse (her biri 10.000 lira itibari değerindedir.), hamiline ait 56.225 hisse (her biri 10.000 lira itibari değerindedir.) ve müessis (kurucu) 569 adet hisse senedir. Zonguldak Maden Kömür İşleri T.A.Ş. hisse senetleri ise; nama muharrer 12.750 hisse (her biri 10.000 lira itibari değerindedir.), hamiline ait 12.250 hisse (her biri 10.000 lira itibari değerindedir.) ve müessis 125 adet hisse senedir.¹¹⁰ Hasan Rıza Soyak da 10 Kasım 1938 tarihi itibarıyla Atatürk'ün nakit ve hisse senetlerini aynı şekilde ifade etmiştir.¹¹¹

Kamuoyunda Atatürk'ün İş Bankasındaki hissesi bilinmekle birlikte, Zonguldak Maden Kömür İşleri T.A.Ş. deki hissesi pek bilinmemektedir. Yukarıdaki bilgiden, Zonguldak Maden Kömür İşleri T.A.Ş. deki hissesinin de önemli bir miktar tuttuğu anlaşılmaktadır.

Atatürk'ün vasiyetinde, nakit ve hisse senetlerinden sonra düzenlediği diğer konu Çankaya'daki menkul ve gayrimenkulleri olmuştur. Hilmi Uran Çankaya'daki bu menkul ve gayrimenkuller hakkında aşağıdaki detaylı bilgiyi vermiştir.

Vasiyetname gereğince Atatürk'ün Çankaya'daki menkul malları mahkemece tespit edilerek, bir kısmı iki kasa içinde Ziraat Bankasına teslim edilmiş, bir kısmı halkevine verilmiş, mefruşat şeklindeki kısmı da Çankaya'daki küçük köşkte bırakılmış ve Cumhuriyet Halk Partisi tarafından bunlara ilişilmemiştir.

Vasiyetnameyle Cumhuriyet Halk Partisine kalan Çankaya'daki gayrimenkuller, küçük köşk, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterinin oturması için tahsis edilen köşk ve 400 dönüme yakın köşk etrafındaki

¹¹⁰ *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Uygur Kocabaşoğlu (Proje Yöneticisi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 88, 89.

¹¹¹ Soyak, *a.g.e.*, s. 651.

arsadan oluşmaktaydı. Küçük köşk müze halinde kapalı tutulmuş, arsalar da Cumhuriyet Halk Partisinin faydalanmasına imkân olmamıştı. Bu yüzden daha sonraki senelerde bu arsalar hükümet tarafından istimlak edilmiştir.¹¹²

Hilmi Uran'ın verdiği bilgiye göre, vasiyetle Cumhuriyet Halk Partisine kalan Çankaya'daki gayrimenkuller, küçük köşk, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterinin oturması için tahsis edilen köşk ve 400 dönüme yakın köşk etrafındaki arsadan oluşmaktadır.

Hilmi Uran'ın bu açıklamasında dikkat çekici nokta, o dönemde kullanılmakta olan Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne ait bir bilginin yer almamasıdır. Bunun nedeni, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün daha önceki dönemde hükümet tarafından kamulaştırılmasıdır. Bu yüzden Atatürk'ün vasiyeti Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nü kapsamamıştır.

Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nü kamulaştırma ihtiyacı Hariciye Vekâletinden gelmiştir. Hariciye Vekâleti, Türkiye'yi ziyaret eden yabancı misafirleri, millet ve hükümetin şerefi ile orantılı olacak şekilde kabul ve ağırlamak için, Atatürk'ün Çankaya'da yaptırdığı, resmi kabul ve ziyaretlere yarayacak salonları bulunan köşkün, arazi ve mobilyası ile birlikte, 2490 sayılı kanunun 46'ncı maddesinin d fıkrası gereğince satın alınmasını istemiştir. Bu istek üzerine, Maliye Vekilliğinin 12 Mayıs 1935 tarihli ve 32441/14 sayılı teeskereyle, 285.000 liraya satın alınmasına ilişkin hazırladığı teklifi, İcra Vekilleri Heyetince 12 Mayıs 1935 tarihinde onanmıştır.¹¹³

4. ATATÜRK'ÜN VASIYETİNDE YER ALMAYAN GAYRİ-MENKULLERİ

Atatürk'ün, Hasan Rıza Soyak'ın belirttiği gibi, sahip olduğu gayrimenkulleri iki gruba ayırdığı görülmektedir. Atatürk, birinci grup olarak nitelediği, hayatta kaldığı sürece üzerinde kalmasını istediği Çankaya'daki menkul ve gayrimenkullerini vasiyetnamesi ile düzenlemiştir.

¹¹² Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Künyesiz, Ankara 1959, s. 333.

¹¹³ BCA, Fon Kodu:30.18.1.2, Kutu No:54, Dosya No:36, Sıra No:10.

Vasiyeti dışında bıraktığı ve ikinci grup olarak nitelediği gayrimenkullerini ise, vasiyetini yazdıktan sonra Ankara'ya döner dönmez, mahalli belediyelere veya diğer kurumlara vermeyi amaçlamıştı. Ancak Atatürk'ün sağlık durumu, İstanbul'da vasiyetini yazdığı 5 Eylül 1938 tarihinden sonra ağırlaşmış, bu nedenle Ankara'ya dönememiştir.

Çevresinde bulunan kişilerin, hastalığının ilerlemiş olduğu günlerde Atatürk'ün Ankara'ya gitmeyi çok istediğini anlattıkları görülmektedir. Kılıç Ali konuyla ilgili olarak Atatürk'ün; “*Beni bir an önce Ankara'ya getirin. Yapılacak önemli işlerim var!*” dediğini belirtmektedir.¹¹⁴ Salih Bozok, Atatürk'ün hasta olduğu dönemde en büyük özleminin Ankara'ya gitmek olduğunu, sık sık “*Ah Ankara'ya gidemedik.*” dediğini anlatmıştır.¹¹⁵ Afet İnan da, cumhuriyetin on beşinci yıldönümünde Ankara'da bulunma özleminin çok kuvvetli olduğunu, hastalığının esiri olan Atatürk'ün, bu durumundan büyük ıstırap çektiğini belirtmiştir. Afet İnan, üç gün süren ve 22 Ekim 1938'de sona eren komayı atlattıktan sonra, iyi olduğu saatlerde de Atatürk'ün Ankara'ya gitmek için hasret çektiğini söylemiştir.¹¹⁶

Atatürk'ün sağlık durumu incelendiğinde, vasiyetini yazdıktan sonraki 1938 yılının Eylül, Ekim ve Kasım aylarında hastalığının ileri seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Bu süre içinde, hastalığının kötüleşmesi üzerine Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğince Atatürk'ün sağlığı hakkındaki tebliğ¹¹⁷ 17 Ekim 1938 tarihinde yayınlanmıştır.

Tebliğde yer alan doktorların raporunda, Atatürk'ün önceki akşama göre daha iyi olduğu bildirilmiş, nabız, nefes ve ateşi hakkında bilgi verilmişti.¹¹⁸ 20 Ekim 1938 tarihinde yayınlanan tebliğdeki doktorların raporunda, “*Asabi ârazlar tamamen geçmiştir. Umumi salah artmaktadır.*” ifadesi ile hastalıktaki kısmi iyileşme belirtilmişti.¹¹⁹

¹¹⁴ Turgut, *a.g.e.*, s. 646, 647.

¹¹⁵ Bozok, *a.g.e.*, s. 156.

¹¹⁶ Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 19.

¹¹⁷ “Dr. Fissenger (Fisher) 30 Mart 1938 tarihinde Atatürk'ü muayene ettikten sonra, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği Atatürk'ün hastalığı hakkında ilk resmi tebliği yayınlarak, sıhhatinde endişe verici bir durum olmadığını belirlendiğini ve kendisine 1,5 ay istirahat tavsiyesinin yeterli görüldüğünü bildirmişti.” Kocatürk, *a.g.e.*, s. 616.

¹¹⁸ Akşam, 18 Ekim 1938, s. 1.

¹¹⁹ Akşam, 21 Ekim 1938, s. 1.

Ancak 8 Kasım 1938 tarihinde yayınlanan tebliğde, Atatürk'ün hastalığının birden bire normal seyrinden çıkarak ağırlaştığı ve sıhhi durumunun yeniden fenalaştığı duyurulmuştur.¹²⁰

Atatürk'ün Ankara'ya döndükten sonra mahalli belediyelere veya diğer kurumlara vermeyi amaçladığı ve ikinci grup olarak nitelediği gayrimenkulleri kendisine çeşitli zamanlarda hediye edilmiş olan evlerden oluşmaktaydı. Afet İnan bu konu hakkında, Türk milletinin sembolik bir şükran ifadesi olarak Atatürk'e evler hediye ettiğini, bunların Atatürk için güzel bir hatıra oluşturduğunu söylemiştir.¹²¹

Afet İnan'ın belirttiği gibi Atatürk'e, Bursa Belediyesi tarafından 20 Ocak 1923'de Bursa'da, Samsun Belediyesi tarafından 20 Eylül 1924'de Samsun'da, Erzurum İl Özel İdaresi tarafından 1926'da Erzurum'da, Diyarbakır Belediyesi tarafından 5 Nisan 1926'da Diyarbakır'da, İzmir Belediyesi tarafından 1927'de İzmir'de, Konya Belediyesi tarafından 1927'de Konya'da, Trabzon İl Özel İdaresi tarafından 1931'de Trabzon'da, Antalya'da ve İstanbul Belediyesi tarafından Florya'da ev veya köşkler hediye edilmişti.¹²²

İkinci grup olarak nitelediği gayrimenkullerini, yani Çankaya'dan başka yerdeki emlak ve evlerini, Atatürk'ün Ankara'ya döner dönmez mahalli belediyelere veya diğer kurumlara vereceğini Hasan Rıza Soyak'ın açıkladığı yukarıda anlatılmıştı.

Afet İnan da, Atatürk'ün gayrimenkulleri ile ilgili olarak benzer şekilde bir açıklamada bulunmuştur. Afet İnan, Türk milletinin kendisine hediye ettiği evlerin hepsini, Atatürk'ün son senelerinde, buldukları şehirlere vermeyi öngördüğünü belirtmiştir.¹²³

Hasan Rıza Soyak ve Afet İnan'ın ifade ettiği gibi, Atatürk'ün, Çankaya dışında kalan emlak ve evlerini belediyelere verme konusunda, vasiyetini düzenlemeden önce bazı uygulamalar yaptığı görülmektedir. Atatürk 2 Şubat 1938 tarihinde, kendisine hediye edilmiş olan Bursa'daki

¹²⁰ Cumhuriyet, 9 Kasım 1938, s. 1.

¹²¹ Mehmet Önder, *Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri*, Atatürk Kültür, Tarih ve Dil Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1988, s. 8, 9.

¹²² Önder, *a.g.e.*, s. 27, 31, 32, 34, 38, 41, 43, 44, 53, 59.

¹²³ Önder, *a.g.e.*, s. 8, 9.

köşkünü¹²⁴ Bursa Belediyesine hediye etmiştir. Atatürk daha sonra da, bazı emlak ve arsasını Ankara belediyesine hediye etmiştir.

Atatürk, Merinos Fabrikasını hizmete açmak için yaptığı Bursa ziyareti sırasında, Bursa Belediye başkanına 2 Şubat 1938 tarihinde gönderdiği yazıda, Bursa Belediyesinin 1923 yılında kendisine hediye ettiği Çelikpalas Otelindeki müstakil köşkünü, bütün müstemilatıyla birlikte Bursa Belediyesine hibe ettiğini bildirmiştir. Köşkün, Çelikpalas Otelinin bir parçası olarak kullanılmasını isteyen Atatürk bu yazısında, Bursa Belediyesinin, köşkün bedelini takdir ettirerek, Çelikpalas Otelinin ait olduğu şirketten o miktar kadar hisse senedi almasını istemiştir. Atatürk ayrıca, Bursa kaplıcalarının büyük ve medeni ihtiyaçlarından birini karşıladığını belirttiği Çelikpalas Otelinin, Bursa Belediyesinin çabası ve yardımıyla daha fazla geliştirilmesine yardımcı olmak için, Çelikpalas Otelinin ait olduğu şirketteki 34.830 liralık hissesini de Bursa Belediyesine terk ettiğini bildirmiştir.¹²⁵

Yukarıda bahsedildiği gibi, Atatürk 11 Haziran 1937 tarihinde Trabzon'daki köşküden Hasan Rıza Soyak'a çiftliklerinin hediye edilmesi ile ilgili yazı göndermişti. Atatürk bu yazısında belediye ve idare-i hususiyelere devredilecek olan emlakların da uygun olduğunu belirtmişti. Ancak yazıda bu emlakların neler olduğu hakkında bir bilgi yer almamıştı.¹²⁶ Çiftliklerin resmi devir işlemi yapılırken, aynı anda Atatürk'ün bazı emlaklarını da devrettiği görülmektedir. Aşağıda açıklanan emlakların, Hasan Rıza Soyak'a gönderilen yazıda belirtilen emlaklar olduğu anlaşılmaktadır.

Atatürk, hipodrom ve stadyum civarındaki arsalar ile çarşı içindeki bir otel ve altındaki dükkânları Ankara Belediyesine terk etmiştir. Ayrıca, Ulus matbaasını bütün demirbaşıyla ve çevresindeki arsalarla birlikte Cumhuriyet Halk Partisine bağışlamıştır. Bunlarla ilgili resmi işlemler,

¹²⁴ "Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Ocak 1923 tarihinde Bursa'ya ikinci kez gittiğinde kaldığı köşk, Bursa Belediyesi tarafından sahibinden satın alınarak yeniden döşenmiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilmişti. Mustafa Kemal Paşa daha sonraki Bursa'ya gelişlerinde bu köşkte kalmıştı." Önder, *a.g.e.*, s. 31, 32.

¹²⁵ Akşam, 3 Şubat 1938, s. 1.

¹²⁶ BCA, FK:30.10, K:2, D:12, S:5.

hediye edilen çiftliklerin işlemleri ile beraber, 11 Mayıs 1938 tarihinde yapılmıştır.¹²⁷

Belediyelere hediye ettiği emlak ve arsalar dışında kalan ve vasiyetnamesinde yer almayan Atatürk'ün evlerinin, vefatından sonra ne olduğu ile ilgili bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırma kapsamında, Atatürk'ün Trabzon'daki köşkü, Samsun'daki evi ile Erzurum'daki evi incelenmiş, ölümünden sonra bu köşk ve evlerin kime kaldığı tapu kayıtları üzerinden incelenmiştir.

a. Atatürk'ün Trabzon'daki Köşkü

İncelemeye konu edinilen ilk ev “*Atatürk Köşk*”ü olarak bilinen ve Trabzon Vilayeti İdare-i Hususiyesi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilen köşktür. Cephe ve mekân kurgusu Avrupa mimarisi özelliklerini taşıyan bu köşk 1890 yılında Konstantin Kabayanidis tarafından yaptırılmıştı. Köşk, yığma yapım tekniği ile taş, tuğla ve ahşap yapı malzemeleri kullanılarak inşa edilmişti.¹²⁸

Trabzon Vilayeti İdare-i Hususiyesinin malı olan bu köşk, Vilayet Daimi Encümeninin 18 Mayıs 1931 tarih ve 361 numaralı kararı gereğince Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya mülk olarak verilmiştir. Buna ilişkin resmi işlemler 16 Haziran 1931 tarihinde yapılmış ve Gazi Mustafa Kemal Paşa adına tapuya kaydedilmiştir.¹²⁹

Atatürk, 10 Haziran 1937 tarihinde başladığı Trabzon seyahati süresince bu köşkte kalmış, köşkte yaşanan gelişmeler de yukarıda açıklanmıştı. Atatürk bu köşkte bulunduğu sırada, çiftliklerini Hazineye bağışladığını İsmet İnönü'ye gönderdiği yazıyla duyurmuştu. Çiftliklerin bağışlandığı yer olması nedeniyle, köşkün Atatürk'ün hayatında önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

Soğuksu köyünde bulunan bahçe içindeki bu köşk, Atatürk'ün vefatı sonrasında, yasal varisi olan kız kardeşi Makbule Boysan'a intikal etmiştir. Bu konuya ilişkin yasal işlem, Ankara Asliye Hukuk Hâkimliğinin 7 Aralık

¹²⁷ Cumhuriyet, 12 Mayıs 1938, s. 1, 3.

¹²⁸ *Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanteri*, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2010, s. 269.

¹²⁹ Trabzon Tapu Zabıt Defteri (TTZD), Cilt No:109/1, Sayfa No:18, Sayı No:49.

1938 tarih ve 938/2509 esas ve 1627 karar sayılı veraset ilanı¹³⁰ gereğince gerçekleştirilmiş ve köşk Makbule Boysan adına, 31 Temmuz 1939 tarihinde tapuya tescil edilmiştir.¹³¹ Köşk daha sonra Trabzon Belediyesi tarafından Atatürk Müzesi haline getirilmiştir. Günümüzde de Atatürk Müzesi olarak kullanılmaktadır.

b. Atatürk'ün Samsun'daki Evi

İncelemeye konu edinilen ikinci ev Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığında kaldığı evdir. Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da 9'uncu Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıktığında Mıntıka Palas'ta misafir kalmıştı. İki katlı bu taş bina 1902 yılında otel olarak inşa edilmişti. O günlerde kapalı olan otel, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geleceği duyulunca, Mutasarrıf tarafından açtırılmış, askeri hastaneden getirilen eşyalar otele yerleştirilmişti. Mustafa Kemal Paşa bir hafta süreyle bu binada kalmıştı.¹³²

Milli Mücadeleyi başlatmak üzere Anadolu'ya çıktığında kaldığı ilk yer olması bakımından, bu evin Mustafa Kemal Paşa'nın hayatında önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

Mıntıka Palas'ın Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilmiş şekli ve tarihiyle ilgili olarak iki farklı bilgi bulunmaktadır. Mehmet Önder'in "*Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri*" isimli kitabında, Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Eylül 1924'deki Samsun'a ikinci gelişinde, Mıntıka Palas'ın Belediye tarafından kendisine hediye edildiği bilgisi bulunmaktadır.¹³³ Samsun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından hazırlanan "*Gazi Müzesi Mantıka Palas*" isimli broşürde ise, Samsun Valisi Fahri Bey başkanlığındaki bir heyetin Samsun halkı adına 1926 yılında İstanbul'a giderek, Mantıka Palas Otelinin anahtarını Mustafa Kemal Paşa'ya hediye ettiği belirtilmektedir. Bu broşürde ayrıca, 1902 yılında Jean Ionnis Mantıka tarafından yaptırılan

¹³⁰ "Ankara 1'inci Asliye Hukuk Hâkimliğinde ve Ankara Adliyesi Arşivinde yapılan araştırmada, söz konusu veraset ilanına ilişkin bir belgenin ve o döneme ait evrakların ellerinde olmadığı ifade edilmiştir."

¹³¹ TTZD, Cilt No:150, Sayfa No:73, Sayı No:186.

¹³² Önder, *a.g.e.*, s. 44.

¹³³ Önder, *a.g.e.*, s. 44.

otelin adının Mantika Palas olduğu, ancak zaman içinde halk arasında Mintuka Palas adını aldığı da belirtilmektedir.¹³⁴

Tapu görevlilerince ifade edildiğine göre, Samsun'a ait kadastro 1947 yılında hazırlandığından, evin hediye edildiği döneme ilişkin tapu kayıtları bulunmamaktadır. Bu nedenle, evin hediye ediliş tarihinin ve şeklinin tapu kayıtlarından öğrenilmesi mümkün olamamıştır.

Atatürk'ün vefatı sonrasında bu evin, Trabzon'daki köşk gibi, yasal varisi olan Makbule Boysan'a kaldığı anlaşılmaktadır. Makbule Boysan'ın 9 Temmuz 1941 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisine gönderdiği mektupta, "Samsundaki Fırka binası kirasının" yeni adresine gönderilmesini istemesi bu tespiti doğrulamaktadır.¹³⁵

Atatürk'ün Samsun'daki evine ilişkin ilk tapu kaydı 21 Ağustos 1951 tarihine aittir. Tapu kaydında Ulugazi Mahallesi Gazi ve Kaptanağa Sokağı, Pafta No:25, Ada No:373, Parsel No:3 olarak tanımlanan kâğır bina 496 metrekare olarak gösterilmiştir. Tapu kaydında, eve ilişkin olarak yeni tapu kayıt sayfaların 4157 ve 4158 olarak gösterilmesine rağmen, eski tapu kayıt sayfaların boş bırakılması, tapu görevlilerin ifade ettiği gibi, eski tapu kayıtlarının bulunmadığını göstermektedir.

Ev 27 Kasım 1978 tarihinde 1710 sayılı Kanun gereğince eski eser olarak, 21 Kasım 1985 tarihinde de korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak kabul edilmiştir.¹³⁶ 27 Ekim 1995 tarihli ikinci tapu kaydında, kâğır binanın bulunduğu 377 metrekarelik bölümün, Maliye Hazinesine 1.000.000 lira bedel ile satıldığı bilgisi yer almaktadır.¹³⁷

Daha sonra "Gazi Müzesi" adı verilen bu bina 1 Kasım 1995 tarihinde Kültür Bakanlığına tahsis edilmiş ve restore edildikten sonra 8 Kasım 1998 tarihinde ziyarete açılmıştır.¹³⁸ Bu bilgilerden, evin müze haline dönüştürülmek amacıyla Maliye tarafından satın alındığı ve bir hafta sonra Kültür Bakanlığına bu amaçla tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Ev halen Gazi Müzesi olarak hizmet vermektedir.

¹³⁴ *Gazi Müzesi Mantika Palas Broşürü*, Samsun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

¹³⁵ BCA, Fon Kodu:490.01, Kutu No:1598, Dosya No:523, Sıra No:3, Sayfa No:87, 88.

¹³⁶ Samsun Ulugazi Tapu Kütüğü Defteri (SUTKD), Cilt No:3, Sayfa No:281.

¹³⁷ SUTKD, Cilt No:40, Sayfa No:4157.

¹³⁸ *Gazi Müzesi Mantika Palas Broşürü*.

c. Atatürk'ün Erzurum'daki Evi

İncelemeye konu edinilen son ev, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele sırasında Erzurum'da iken bir dönem kaldığı evdir. 1890 yılında eski Erzurum evleri tipinde bir konak olarak yapılan bu ev,¹³⁹ Erzurum'a özgü taş yapıdaydı ve zengin bir Ermeni'ye aitti. 1915 tehciri ile terk edilmiş mallardan sayılan ev, Maliye tarafından Almanya'nın Erzurum Konsolosluğuna kiraya verilmişti. Ev, Erzurum'un işgali sonrasında Ruslar tarafından Ermeni çete başlarına tahsis edilmişti.¹⁴⁰ 12 Mart 1918'deki Erzurum'un kurtuluşu sonrasında ise Erzurum valisine ikametgâh olarak verilmişti.¹⁴¹

3 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, 9 Temmuz 1919'da askerlikten istifa ettikten sonra, 29 Ağustos 1919'da Sivas'a gidinceye kadar toplam 52 gün, Rauf Bey (Orbay) ve arkadaşlarıyla birlikte bu evde kalmıştı.¹⁴² Askerlikten istifası sonrasında ve Erzurum Kongresi süresince Mustafa Kemal Paşa'nın kaldığı bu evin, onun hayatında önemli bir yer tuttuğu açıktır.

Evin Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilmesi üzücü bir olay sonrasındadır. 25 Kasım 1925 tarihli Şapka İktisası Hakkındaki Kanun, aynı gün Erzurum'da bir kısım tarafından tepkiyle karşılanmış, gösteriler yapılarak, valilik taşlanmıştı. Bu olayın Mustafa Kemal Paşa'yı üzdüğünü düşünen Erzurumlular, seçtikleri kişiler aracılığıyla Cumhuriyete ve inkılaplara bağlılıklarını bildirmeye ve üzüntülerini bizzat iletmeğe karar vermişlerdi. Bu kapsamda, Mustafa Kemal Paşa'nın kaldığı evi de kendisine hediye etmek istemişlerdi.¹⁴³

Bu ev, Erzurum Vilayeti Meclis-i Umumisinin 31 Aralık 1925 tarihli toplantısında, Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilmesi kararı alınmıştır. Ev, Erzurum Vilayeti İdare-i Hususiyesinin 8 Şubat

¹³⁹ Önder, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁴⁰ Enver Konukçu, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum*, Eser Ofset, Erzurum 1999, s. 63.

¹⁴¹ *Erzurum Atatürk Evi Müzesi Broşürü*, T.C. Erzurum Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü.

¹⁴² Önder, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁴³ İbrahim Ethem Atnur, "Erzurum'dan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e Armağan: Atatürk Evi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl:11, Sayı:27, Erzurum 2005, s. 314-315.

1926 tarihli teskeresi gereğince, Gazi Mustafa Kemal Paşa adına tapuya kayıt edilmiştir.¹⁴⁴

Bu ev, Atatürk'ün vefatı sonrasında, Trabzon'daki Atatürk Köşk'ü örneğinde görüldüğü gibi, veraset ilamı gereğince, Atatürk'ün yasal varisi olan kız kardeşi Makbule Boysan adına, 5 Ağustos 1939 tarihinde tapuya tescil edilmiştir.¹⁴⁵ Ev daha sonra onarılarak 3 Ekim 1984 tarihinde Atatürk Evi Müzesi olarak ziyarete açılmıştır.¹⁴⁶ Ev halen Atatürk Evi Müzesi olarak hizmet vermektedir.

SONUÇ

Atatürk, siyasal ve sosyal alanda yaptığı inkılaplara paralel olarak ekonomiyle de ilgilenmiş, Hindistan'dan gönderilen yardım paralarından kendisine teslim edilenlerle ziraat ve bankacılık alanlarında örnek oluşturmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur.

Türkiye ekonomisinin ziraata dayalı olduğu ve bunun da uygun yöntemlerle yapılmadığı dikkate alındığında, ülkenin değişik iklim bölgelerinde örnek teşkil edecek şekilde Atatürk'ün oluşturduğu çiftliklerin, modern tarım yöntemlerini yaygınlaştırmada büyük öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomiye yapılan diğer bir katkı da bankacılık alanında milli bir bankanın kurulması olmuştur. Türkiye İş Bankasının kurulması ve geliştirilmesiyle finans alanında Türklere yer açılmıştır.

Her iki alanda yapılan girişimlerin devlet aracılığıyla değil de, serbest çalışmalarını sağlayacak şekilde yapılması dikkati çeken bir konudur. Bu örneklerden anlaşılacağı gibi, Atatürk serbest girişime önem vermiştir. Atatürk'ün bu düşüncesi o dönemde uygulanan devletçilik politikasında da yer almıştır.

Atatürk, gerek Türkiye İş Bankasının, gerekse çiftliklerin kurulmasında, başarı sağlanamayacağı yönündeki genel kanının aksine, zorluklarla mücadele ederek, en olumsuz koşullarda da işlerin başarılabilirliğini göstermek istemiştir. Bunun bir örneğini Orman Çiftliğinin yer seçiminde

¹⁴⁴ Erzurum Tapu Zabıt Defteri (ETZD), Cilt No:44, Sayfa No:63, Sıra No:4.

¹⁴⁵ ETZD, Cilt No:97, Sayfa No:125, Sayı No:12.

¹⁴⁶ *Erzurum Atatürk Evi Müzesi Broşürü*.

görmek mümkündür. Atatürk, ziraat için en olumsuz arazide Orman Çiftliğini kurdu. Atatürk'ün bu davranışında, karakterinde var olan zorluklarla mücadele etme yönündeki isteğini görmek mümkündür. Bu şekilde davranarak ayrıca, ileride yapılacak diğer işler için çevresindekilere cesaret vermek, işlerin olumsuz koşullar altında da başarılabilceğini göstermek istemiştir.

İsmet İnönü'nün de belirtmiş olduğu gibi, Atatürk çiftliklerini bağışlarken kişisel çıkarlarını düşünmemiştir. Atatürk'ün isteği doğrultusunda 1933 yılında, yani çiftliklerini bağışlamasından dört yıl önce, sahip olduklarının tümünü, Medeni Kanun gereğince korunmuş hakları olan mirasçısına bırakmadan bağışlayabilmesi için özel bir Kanun hazırlanması, gelecekte yapacağı bağışlardaki niyetini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Atatürk kişisel çıkar sağlama amacıyla olmadığı gibi, bu Kanun'un çıkartılmasını sağlayarak, Hindistan'dan gönderilen yardım paralarıyla kurduğu Türkiye İş Bankasındaki hissesi ile çiftliklerini, mirasçısına bırakmadan, devlete ya da Cumhuriyet Halk Partisine bağışlayabilmenin yolunu açmıştır. Nitekim yardım paralarıyla oluşturulan kurumları bu Kanun sayesinde bağışlamıştır.

Çiftliklerini sahiplenmeyen Atatürk, bunları Cumhuriyet Halk Partisinin malı olarak görmüş ve bunu da açıklamıştır. Bu durum, başta İsmet İnönü olmak üzere başkaları tarafından da ifade edilmiştir. Çiftlikler kurulurken yaklaşık 100.000 lira harcanmasına karşın, geliştirilmesi için Cumhuriyet Halk Partisinin 900.000 lirasının kullanılması, Atatürk'ün, çiftliklerin sahibi olarak Cumhuriyet Halk Partisini görmesini haklı kılan bir gerekçe olarak görülmektedir.

Çiftliklerinin bağışı sırasında Atatürk, çiftliklerin sahibi olarak gördüğü Cumhuriyet Halk Partisi için bir miktar para alınmasını düşünmüştür. Ancak bu düşüncesinden vazgeçmesinde ve bedelsiz olarak çiftliklerini Hazineye bağışlamasında İsmet İnönü etkili olmuştur.

Atatürk hisse senetlerini, nakit ve Çankaya'daki menkul ve gayrimenkullerini hazırladığı vasiyetle Cumhuriyet Halk Partisine bırakmıştır. Atatürk, değişik zamanlarda kendisine hediye edilen çeşitli illerdeki dokuz adet köşkünün ve evini ise vasiyeti ile düzenlemeyi uygun görmeyerek,

hayattayken, belediye ve resmi kuruluşlara bağışlamayı istemiş, bunun için de Ankara'ya dönmeyi beklemiştir. Atatürk'ün 1938 yılı içinde, vasiyetini yazmadan önce, bu düşüncesini gerçekleştirmeye başlayarak, bazı emlak ve arsalarını belediyelere bağışlaması, bu konudaki kararlılığını göstermektedir.

Atatürk'ün sağlık durumu vasiyetini yazdıktan sonra Ankara'ya dönmesine imkân vermemiş ve vefat etmiştir. Bu durumun sonucunda, Atatürk'e çeşitli şehirlerde hediye edilen köşkler ve evler, yasal mirasçısı olan kız kardeşi Makbule Boysan'a intikal etmiştir.

Yapılan araştırmadan, Atatürk'e hediye edilen bu evlerin Makbule Boysan'a intikalinden sonra, resmi kuruluşların girişimiyle Atatürk için müze haline dönüştürüldüğü tespit edilmiştir.

İncelemeden çıkartılan önemli bir sonuç ta, çiftliklerin bağışlanması nedeniyle Atatürk ve İsmet İnönü'nün aralarında sorunlar yaşadığıdır. İsmet İnönü'nün başvekillikten istifa etmesinde, Atatürk Orman Çiftliği konusunda Atatürk ile yaşadığı tartışmanın önemli bir yeri olmuştur. İsmet İnönü, istifasına neden olmasından dolayı, meseleye daha sonra duygusal olarak yaklaşmış ve çiftliklerin bağışlanmasını farklı değerlendirmiş, Atatürk'e yönelik suçlamalarda bulunmuştur. İsmet İnönü'nün, çiftliklerin bağışlanması sırasında gerek Mecliste gerekse basında söyledikleriyle, başvekillikten istifası sonrasında konuya ilişkin olarak söyledikleri arasındaki büyük farklılıkların nedeni de bundan kaynaklanmaktadır.

Atatürk, memleketin zirai kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla çiftliklerini Hazineye bağışlamıştır. İsmet İnönü'nün de, gerek Mecliste, gerekse resmi yazışmalarda bu amacı doğruladığı görülmektedir. İsmet İnönü resmi ortamda bunları açıklamasına rağmen, anılarında, Orman Çiftliğinin zarar ettiği için devlete satılmak istendiğini söylemesinin, Çiftliğin bilançolarının incelenmesi sonucunda hatalı olduğu anlaşılmaktadır.

İsmet İnönü'nün, çiftlikler devredilirken, kendi isteği ile geliştirilmiş olan Çiftlikteki Bira Fabrikasının devredilmek istenmediğini söylemesi, dönemin tanıklarınca doğrulanmadığı gibi, bu kişilerin ifadelerinde bu konuyu çağrıştıracak bir bilgi de yer almamıştır.

KAYNAKLAR**1. Arşiv:**

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

2. Resmi Yayınlar:

Erzurum Atatürk Evi Müzesi Broşürü.

Erzurum Tapu Zabıt Defterleri.

Samsun Gazi Müzesi Mantika Palas Broşürü.

Samsun Ulugazi Tapu Kütüğü Defterleri.

TBMM Zabıt Cerideleri.

Trabzon Tapu Zabıt Defterleri.

3. Gazete ve Dergiler:*a. Gazeteler:*

Akşam.

Cumhuriyet.

Ulus.

b. Dergi:

Aydın Tarihi.

4. Kitaplar ve Makaleler:

Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.

Atatürk Çiftlikleri, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Neşriyatı, Ankara 1939.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Hulusi Turgut (Der.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2004.

- Atnur, İbrahim Ethem, “Erzurum’dan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’e Armağan: Atatürk Evi”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Yıl:11, Sayı:27, Erzurum 2005.
- Aysan, Mustafa, *Celal Bayar ile Sohbet: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğrenim Vakfı, Manisa 1997.
- Birlik, Gültekin Kamil, *Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Kadar Celal Bayar (1919-1950)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011.
- Bozdağ, İsmet, *Bir Çağın Perde Arkası Atatürk-İnönü İnönü-Bayar Çekişmeleri*, Kervan Yayınları, İstanbul 1972.
- , *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor*, Truva Yayınları, İstanbul 2005.
- Bozok, Salih, C. S. Bozok, *Hep Atatürk’ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1985.
- Bozok, Salih, *Yaveri Atatürk’ü Anlatıyor*, Haz. Can Dünder, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Gökçen, Sabiha, *Atatürk’le Bir Ömür*, Der. Oktay Verel, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007.
- İğdemir, Uluğ, *Yılların İçinden Makaleler, Anılar, İncelemeler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006.
- İpekçi, Abdi, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, Dünya Kitapları, İstanbul 2004.
- Kal, Nazmi, *Atatürk ile Yaşayanlar-Celal Bayar (Anılar)*, T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Kültür Yayınları, Künyesiz, Tarihsiz.
- Keyder, Kemal, *75 Yılda Paranın Serüveni “İş Bankası Nasıl Kuruldu”*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

- Konukçu, Enver, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum*, Eser Ofset, Erzurum 1999.
- Kutay, Cemal, *Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler*, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 1982.
- Önder, Mehmet, *Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri*, Atatürk Kültür, Tarih ve Dil Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1988.
- Özalp, Kazım, Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Künyesiz 1998.
- Özalp, Teoman, *Tanıklık Ediyorum Cumhuriyet ve Atatürk Anıları*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2006.
- Öztoprak, İzzet, *Atatürk Orman Çiftliği Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.
- Saner, Nejat, *Atatürk Dönemi 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-1938)*, Milliyet Yayınları, Künyesiz 1975.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2006.
- Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanteri*, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2010.
- Türk İstiklal Harbi VII'nci Cilt*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara 1975.
- Türkiye İş Bankası Tarihi*, Uygur Kocabaşoğlu (Proje Yöneticisi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.
- Uran, Hilmi, *Hatıralarım*, Künyesiz, Ankara 1959.
- Ülken, Yüksel, *Atatürk ve İktisat*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.
- Ünaydın, Ruşen Eşref, *Atatürk'ün Hastalığı Profesör Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülakat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959.